

Feminizam

Teorija i
praksa

Ćincija Aruca
Džoana Brener
Nensi Holmstrom

STUDIJE

SOCIJALIZMA

Centar za politike emancipacije
2017

Impresum

Edicija:

STUDIJE SOCIJALIZMA

Izдавач:

Centar za politike emancipacije

www.pe.org.rs

Uredništvo:

Darko Vesić, Miloš Baković Jadžić, Tanja Vukša, Vladimir Simović

Autorke:

Ćincija Aruca, Džoana Brener i Nensi Holmstrom

Prevod:

Dušan Maljković

Lektura:

Jovana Kapriš, Zlatko Stevanović

Dizajn i prelom:

Kurs

Štampa:

Pekograf, Beograd, decembar 2017.

Tiraž: 1000

Publikaciju nije dozvoljeno prodavati.

Podržano od strane *Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe*, sredstvima nemačkog *Saveznog ministarstva inostranih poslova*. Ova publikacija ili njeni delovi mogu biti besplatno korišćeni uz odgovarajuću referencu na originalnu publikaciju. Sadržaj publikacije je isključivo odgovornost *Centra za politike emancipacije* i ne odražava nužno poziciju *RLS*.

FEMINIZAM

Teorija i praksa

Ćincija Aruca

Džoana Brener

Nensi Holmstrom

Sadržaj

7 Ćincija Aruca (Cinzia Arruzza) — **Funkcionalizam, determinizam, redukcionizam: feminističko shvatanje društvene reprodukcije i njegova kritika**

39 Džoana Brener (Johanna Brenner) i Nensi Holmstrom (Nancy Holmstrom) — **Savremene socijalističko-feminističke strategije**

75 **Apstrakti**

Ćincija Aruca (Cinzia Arruzza)

Funkcionalizam, determinizam, redukcionalizam: feminističko shvatanje društvene reprodukcije i njegova kritika

Ideja društvene reprodukcije, o kojoj su pre tri decenije raspravljale marksistkinje i socijalističke feministkinje, trebalo je da predstavlja istančano, neredukcionističko shvatanje odnosa između rodnog ugnjetavanja i kapitalizma, izbegavajući pri tome čorsokake dvosistemske ili trosistemske teorije. Marksističke feministkinje naglašavale su da način proizvodnje i određeni sklop klasnih odnosa postavlja okvir u kome se odvijaju procesi društvene reprodukcije tj. tokovi reprodukcije i održanja ljudskog života. Rečima Sju Ferguson (Sue Ferguson):

„Ranih osamdesetih godina 20. veka mali broj socijalističkih feministkinja smatrao je da je jedinstvena, materijalistička društvena teorija uopšte moguća. Nisu mislile da je dovoljno naprosto joj 'nakalemiti' rod ili rasu, već su teoretičarke društvene reprodukcije pokušale da izvedu stvarnu sintezu. Smatrale su da je takva teorija sposobna da se ne 'surva u provalije' ekonomskog redukcionalizma i funkcionalizma, ukoliko se njene materijalne osnove temelje na društvenim i istorijskim odnosnim, a ne apstraktnim, usko definisanim privrednim relacijama. Po mišljenju zastupnica društvenog reprodukcionalizma, rani socijalistički feminizam zasnivao se na previše

uskim, neistorijskim pojmovnim okvirima ekonomije, shvatajući privređivanje kao samodovoljnu oblast robne proizvodnje, koja postoji nezavisno od svakodnevnog i generacijskog 'proizvođenja ljudskih života" (Ferguson, 1994, 4).

Johana Brener (Johanna Brenner) i Barbara Laslet (Barbara Laslett) razlikovale su *socijetalnu* i *socijalnu*, odnosno društvenu reprodukciju, gde se potonja odnosi na „radnje i stavove, ponašanje i osećanja, obaveze i odnose koji neposredno služe održavanju života na svakodnevnoj osnovi i unutar jednog naraštaja. Društvena reprodukcija uključuje raznovrsne oblike društveno neophodnog rada – intelektualnog, fizičkog i emotivnog – koji za cilj ima da obezbedi istorijski i društveno, kao i biološki određena sredstva za održavanje stanovništva u životu i za njegovu reprodukciju. Između ostalog, društvena reprodukcija podrazumeva način na koji se hrana, odeća i smeštaj čine dostupnim za neposrednu potrošnju, kako se ostvaruje briga o deci i njihova socijalizacija, na koji način se obezbeđuje nega bolesnih i starih, te na koji način je seksualnost društveno konstruisana“ (BL, 1991, 314).

S druge strane, socijetalna reprodukcija odnosi se na celokupan sistem društvenih odnosa, dok društvena reprodukcija predstavlja zasebnu oblast obnavljanja i održavanja života, kao i ustanova i rada koji su neophodni za taj proces. Ona objedinjuje tri ključna sastavna dela: „biološku reprodukciju vrste“, „reprodukciiju radne snage“ i „reprodukciiju ishrane i staranja“ (BG, 2003, 32). Brener i Laslet definišu socijetalnu i društvenu reprodukciju tako da prva uključuje drugu, što znači da klasni odnosi predstavljaju okvir društvene reprodukcije. Ovako shvaćena društvena reprodukcija treba da naglasi izuzetan značaj rada na održavanju postojećeg života i reprodukcije sledećeg naraštaja, kao dela neophodnog rada u okviru celokupnog procesa

socijetalne reprodukcije. Prema mišljenju Baker (Isabella Bakker) i Gil (Stephen Gill): „Društvena reprodukcija je istovremeno proizvodni potencijal i uslov postojanja proširene reprodukcije kapitala i društvenih formacija“ (2003, 22). U kapitalizmu, ova delatnost uglavnom se odvija – ali ne nužno – unutar porodice. Štaviše, u kapitalizmu, deo ovog rada obavlja ili porodica ili država u svom socijalnom aspektu, ili se on odvija u okviru tržišta, što zavisi od posebnih istorijskih okolnosti. (BL, 1989, 383–4). Nekoliko decenija ranije, Liz Vogel (Lise Vogel, 1983) proglašila je ideju društvene reprodukcije kamenom temeljem jedinstvene teorije o rodnom ugnjetavanju i njegovom odnosu prema kapitalizmu, sposobnu da izbegne raznovrsne dihotomije – oni ne rešavaju problem razumevanja suštine rodne nejednakosti, već ga naprsto odlažu po strani. Danas nam je preko potrebno takvo stanovište. Sintagme „finansijska kriza“ i „ekonom-ska kriza“ same po sebi više nisu dovoljne da objasne trenutnu krizu kapitalističkog načina socijetalne proizvodnje i reprodukcije, posebno ukoliko uzmemo u obzir da je navedena reprodukcija promenljiv i protivrečan spoj tokova valorizacije, potčinjavanja i otuđenja.

Navedeni tokovi su, u istorijskom smislu, „porodili“ različite rodne i rasne društvene sklopove. Budući da je svaka kriza istovremeno trenutak kada proces valorizacije zastaje „u slepoj ulici“, kao i prilika da se on izmeni, sadašnju krizu trebalo bi sagledati i analizirati kao proces promene konkretnih mehanizama rodnog i rasnog tlačenja, budući da oni igraju važnu ulogu u samom toku valorizacije. Ideja društvene reprodukcije u okviru jedinstvene teorije omogućava nam da razumemo trenutnu krizu ne samo kao ekonomsku, već pre kao opštu krizu reprodukcije kapitalističkog društva u svim njegovim vidovima. Štaviše, omogućava nam da razumemo zbog čega neoliberalna globalizacija i trenutna kriza vode ka porastu privatizacije i komodifikacije društvene reprodukcije,

dok kapital nadire i u oblasti koje ranije nisu bile neposredno potčinjene tržištu. Ovaj članak treba da predstavlja teorijski doprinos malom, ali značajnom „oživljavanju“ ideje društvene reprodukcije, koje se zbiva u poslednjoj deceniji (Ferguson, 1999; 2008; BG, 2003; Katz, 2004; BL, 2006). Kako bih ponovo razmotrila ideju društvene reprodukcije u okviru teorije koja objedinjuje rodno potčinjavanje i kapitalizam, prvo ću se baviti granicama ideje međuzavisnosti različitih sistema društvenih odnosa (klasa, rod i rasa), koji reprodukuju – na primer, u materijalističkom feminismu – ograničenja dvosistemskih i trosistemskih teorija. Nakon toga, razmotriću neke od kritika koje su razvijene kao kontrapunkt ideji društvene reprodukcije, onako kako su je obrazložile marksističke feministkinje u okviru jedinstvene teorije. Cilj je da pokažem kako su optužbe za biološki ili ekonomski determinizam, kao i funkcionalizam, zasnovane na temeljnomy nerazumevanju marksističkih ideja proizvodnje i reprodukcije.

Međuigra i „jednositnost“

Marksističkom feminismu nikada nije bilo lako. Bio je pod pritiskom i radikalnih feministkinja i poststrukturalističko-feminističkih kritika marksizma, a sami marksisti naknadno su počeli da obraćaju pažnju na vezu između roda i kapitalizma, „zakasnivši“ da na to pitanje daju ubedljiv odgovor. Iako je marksistički feminismus kratko cvetao – od kraja šezdesetih i sedamdesetih godina 20. veka – osamdesetih je zapao u veliku kružu. To se desilo pod pritiskom feminističke literature koja se razvijala kritički spram „strašnog Marks“, obeleženog determinizmom, vulgarnim materijalizmom, kategorijama „slepim“ za polnu razliku, kao i ekonomskim redukcionizmom (Gimenez,

2005, 11). Prihvatanje dvosistemskih i trosistemskih teorija¹ u socijalističko-feminističkoj literaturi, koje u raznovrsnim oblicima i dan-danas naveliko utiču na dobar deo materijalističko-feminističke literature, nije pomoglo da se na pravi način uhvatimo u koštač sa marksizmom i ispravno ga revidiramo.²

Ajris Merion Jang (Iris Marion Young, 1997) opravdano je primetila da dvosistemska teorija omogućava da marksistička teorija ekonomskih i društvenih odnosa ostane suštinski netaknuta. Prepostavivši da su marksistički pojmovi „slepi“ kada je u pitanju polna razlika, sve što je trebalo uraditi bilo je pridodati teoriju rodnih odnosa marksizmu. S druge strane, teškoća marksističkog feminizma (i marksizma) da jasno naznači logiku u temelju odnosa između potčinjenosti žena i kapitalističke dinamike, na teorijskoj ravni stavlja u povlašćeni položaj dvosi-

-
- 1 Dvosistemsku i trosistemsku teoriju prvobitno je razvila Hajdi Hartman u čuvenom članku „Nesrečni brak marksizma i feminizma: pravac ka boljim zajednicama“ (1981). Ona tvrdi da su patrijarhat i kapitalizam dva relativno nezavisna sistema, koji „pogoršavaju“ jedan drugog. Ova teza je kasnije prepravljena u teoriju trostrukih sistema – učinile su to Saša Rozenajl (Sasha Roseneil, 1994) i Silvija Valbi (Sylvia Walby, 1990) – kako bi uključile i rasizam kao poseban režim.
  - 2 Nazive kao što su socijalistički feminism, marksistički feminism i materijalistički feminism koristim na različite načine, ponekad kao sinonime, jer su granice među njima često porozne. Ukoliko želimo da napravimo razliku među njima, mogli bismo reći da je na engleskom govornom području socijalistički feminism pripisivan širem spektru teorija od marksističkog feminism. On sadrži i teoriju patrijarhata, koja nastoji da se objedini sa marksističkom analizom kapitalizma. Nadahnut radovima autorki kao što su Kristin Delfi (Christine Delphy), Mišel Baret (Michele Barrett), Anet Kun (Annette Kuhn) i En Meri Volp (Ann Marie Volpe), marksistički feminism zamišljen je kao nadomestak marksizma, spajajući u sebi istorijski materijalizam, radikalni feminism i postmoderne i psihoanalitičke teorije značenja i subjekta. Altiserova misao (u revidiranom i prilagođenom obliku) često je služila kao spojnica ova tri različita gledišta. (V. Hennessy and Ingraham, 1997; Gimenez, 2000.)

stemske i trosistemske teorije, kojima manjka objedinjeni pogled na (društveni) svet. Prosto, hvatanje za „idejne slamke“, kao što su patrijarhalni i rasni načini proizvodnje, ili kao što je seksualno-afektivni način proizvodnje (Ferguson, 1989), kako bi se objasnila sistemska istražnost raznoraznih oblika rodnog potčinjavanja u kapitalizmu, zapravo znači prizvati teorijskog *deus ex machina*, ili uzeti zdravo za gotovo ono što tek treba objasniti, kao da predstavlja očiglednu istinu. Problem je u tome što su nedostaci i loša razvijenost jedinstvene materijalističke teorije ugnjetavanja žena vodili relativnom uspehu dvosistemskih i trosistemskih teorija, u poređenju sa tezama marksističkog feminizma.

Kako bih pokazala epistemološka i teorijska ograničenja dvosistemskih i trosistemskih teorija, baviću se jednom od njihovih najistančanijih verzija, onom koju su razvijale neke francuske autorke, proizvevši značajne teorijske doprinose na tragu materijalističkog feminizma. S ciljem da prevaziđe, s jedne strane, redukcionizam modela „baza – nadgradnja“, kao i, s druge strane, granice interseksionalnog pristupa, skorašnji materijalistički feminism posebno je obratio pažnju na uzajamno delovanje raznovrsnih društvenih odnosa. Na primer, Danijel Kergoat (Daniele Kergoat, 2009) i Žule Falket (Jules Falquet, 2009) smatraju neophodnim razvoj teorije „koformacije“ ili „konsumstancijalnosti“ ili „koekstenzionalnosti“ roda, klase i rase.³

Po mišljenju ovih autorki, nesporno je da je interseksionalnost doprinela razotkrivanju lažnog univerzalizma i prikrivenog belog imperijalizma koje podrazumeva ideja sestrinstva, koja u svoj temelj stavlja kao arhetip srednjeklasnu belu ženu. Međutim, takva

---

3 Konsumstancijalnost (jednobitnost) upotrebljava Kergoat, pozajmivši taj pojam iz teološkog diskursa. On označava supstancialno jedinstvo sve tri ličnosti Svetog trojstva. U raspravi oko Trojstva bilo je, zapravo, reči o tome da li možemo misliti različitost i mnoštvenost kao jednost i jedinstvenost.

ideja predstavlja neku vrstu geometrijskog preseka identiteta koji su unapred dati i mogu se beskonačno umnožavati (Dorlin, 2005).

Gledište konsupstancijalnosti, koje je osmisila Kergoat, zajmi od interseksionalnosti ideju recipročne, međusobne veze odnosa potčinjanja i identiteta, ali takođe pokušava da pokaže na koji način se ovi označiteljski odnosi neprestano preobličavaju, menjaju svoje označeno i proizvode jedan drugog. Stoga, ona posmatra ovu međuvezu kao izrazito dinamičnu i istorijski promenljivu. Kergoat tvrdi da je moguće, ukoliko se tako postavimo, prevazići „oštru“ razliku između klasnih odnosa u oblasti ekonomije i patrijarhalnih odnosa u ideološkom području (Kergoat, 2009, 118ff).

Međutim, pokušaj prevazilaženja oštrog razlikovanja patrijarhalnih, rasnih i klasnih odnosa pojmom konsupstancijalnosti ispostavlja se kao problematičan poduhvat. On se *de facto* zasniva na nekoliko spornih prepostavki od kojih polaze mnoge materijalističke feministkinje. Prva od tih prepostavki jeste da su rodni, klasni i rasni odnosi proizvodni odnosi: baš kao ličnosti Svetog trojstva – govorim o metafori trojstva kojom se služi Kergoat – navedeni odnosi supstancijalno se ne razlikuju. Druga prepostavka kaže da svaki od ovih odnosa predstavlja zaseban sistem koji u sebi poseduje izra-bljivanje, potčinjanje i tlačenje; štaviše, tvrdi se da ovi sistemi – uzeti zajedno – tvore jedinstven sistem, odnosno celinu, tako što se uzajamno proizvode. Možemo pronaći sličan pristup u radovima Kristine Delfi. Ona tvrdi da patrijarhalne odnose treba razumeti kao zaseban patrijarhalni, ili „kućni“, način proizvodnje, nezavisan od kapitalističkog načina proizvodnje, ali u istovremenom sadejstvu sa njim (Delphy, 2009).

Pojam konsupstancijalnosti je koristan, jer ukazuje na dinamiku posredstvom koje su svi navedeni odnosi obrazovali jedinstven sistem. Izrazimo to metaforom: ukoliko je, na samom početku, teorija

intersektionalnosti ponekad mislila ovu dinamiku previše geometrijski ili mehanički, onda je teorija konsumstancijalnosti taj proces shvatila kao reakciju koja hemijske elemente spaja u novu supstancu. Ovaj pristup uzima u obzir i analizira klasno izrabljivanje, te mu pridaje ključan značaj. Međutim, kada se bolje pogleda, isticanje koformativnosti i konsumstancijalnosti ovih društvenih odnosa, motivisano odbijanjem da se odlučujuća uloga pripisuje klasnoj eksploraciji, završava tako što reprodukuje neprekidnu međuigrnu odnosa. Ono ne uspeva da objasni logiku koja rukovodi interakcijom ovih hemijskih elemenata tj. zbog čega se ovakva vrsta međusobnog odnosa uopšte pojavljuje. Kada „sve određuje sve“, pojam determinacije više ništa ne objašnjava, a beskonačni regres u lancu uzroka i posledice postaje neminovan. Štaviše, nije jasno kako bi konsumstancijalno gledište moglo izbeći beskrajno umnožavanje sistema ugnjetavanja koje kritikuje kada govori o intersektionalnosti.

Kada bolje pogledamo, ovakav razvoj dvosistemskih i trosistemske teorije pokazuje njihove temeljne nedostatke, čak i kada je reč o istančanjima i istorijski zasnovanim verzijama. Stoga vredi pokušati da se jedinstvena teorija drugaćije izloži, tako da ne zapadne u redukcionizam i determinizam. S tim na umu, u razradi koja sledi, preispitaću neke od kritika uperenih protiv ove teorije.

Proizvodnja protiv reprodukcije

Način na koji je Stevi Džekson (Stevi Jackson) objasnila pojam reprodukcije društvenih odnosa u članku „Marksizam i feminism“ može poslužiti kao dobar pokazatelj kako nekih ograničenja u obrazlaganju ove teorije, tako i njenog pogrešnog čitanja i iskrivljenog poimanja. Njen tekst trebalo je da sažeto prikaže međusobne uticaje marksizma

i feminizma u razdoblju od ranih sedamdesetih do sredine devedesetih godina 20. veka, te je, kao takav, preveden i objavljen kao jedini prilog o marksizmu i feminizmu u *Rečniku savremenog marksizma* (*Dictionnaire Marx Contemporain*), koji su uredili Žak Bide (Jacques Bidet) i Statis Kuvelakis (Stathis Kouvelakis). Ovaj prikaz napisan je iz materijalističko-feminističke perspektive i implicitno sledi trijadni obrazac, gde je marksističko-feministička teorija teza, poststrukturalistički feminism predstavlja antiteznu, dok je materijalistički feminism sinteza. Zaista, logika na kojoj se zasniva članak podrazumeva da je marksistički feminism propao zbog svojih teorijskih omaški, pre svega zbog ekonomskog i biološkog determinizma. Deo materijalističkog feminism, revidirajući altiserovsko gledište, razvio se u analizu ideologije kao izvora i glavnog „mesta“ tlačenja žena, završavajući ni u čemu drugom do u postmodernističkom napuštanju materijalizma. Materijalistički feminism ponovo doživljava procvat, a Džekson ga pozdravlja jer prikladnije razmatra odnose među rodovima, budući da zauzima materijalističko stanovište, a izbegava redukcionizam prepoznajući obilje i složenost društvenih odnosa:

„Bio je to logični ishod rasprave o kućnom radu, koji je proizveo nikada prikriveni konsenzus gde je rad unutar domaćinstva i dalje bio shvaćen kao reprodukcija radne snage. Reći da je proizvodio išta sem toga skoro da je bio tabu. Ova razlika između proizvodnje i reprodukcije je lažna i besmislena – ne može se nešto reprodukovati ako prethodno nije proizvedeno – i protivna je Marksovom stanovištu da je svaki proces proizvodnje istovremeno i proces reprodukcije (...) Takođe, takvo razlikovanje kao da brka društvenu reprodukciju, reprodukciju radne snage i biološku reprodukciju (...) Kada kažemo da ženski rad ’reprodukuje’ proletari-

jat ili kapitalističke društvene odnose, sledi da žene obavljaju kućne poslove jer imaju decu. Stoga se sva složenost proizvodnje kapitalističkih društvenih odnosa, kao i ženskog potčinjavanja, svodi na ženske reproduktivne sposobnosti (...) Čini se da je vrlo neobično da feministkinje padnu pod uticaj biološkog determinizma koji doslovno bode oči, da svedu tlačenje žena na njihove reproduktivne sposobnosti, ne dovodeći u pitanje 'žensku dužnost' staranja o deci. Međutim, ovo jeste najčešći način na koji se teorijski misli o odnosu između kapitalizma i ženskog tlačenja unutar marksističko-feminističkih krugova" (Jackson, 1999, 19–20).

Reći da ovaj navod čini medveđu uslugu složenoj raspravi, poigravajući se dvosmislenošću reči 'proizvodnja', bilo bi eufemizam. Kao što Džekson objašnjava na nekoliko prethodnih stranica, srž spora o kućnom radu predstavljalo je pitanje da li ono proizvodi vrednost i višak vrednosti, ili samo upotrebnu vrednost.⁴ Uprkos tome što je znala da je problem proizvodnje vrednosti u središtu rasprave, Džekson zdravorazumski tvrdi da je razlika između proizvodnje i reprodukcije besmislena, jer se nešto ne može reprodukovati ako se prethodno ne proizvede. Jasno je da ova teza stoji ukoliko reč „proizvodnja“ koristimo u širem smislu, ali je očigledno netačna ako mislimo na proizvodnju vrednosti. Štaviše, marksističke i socijalističke feministkinje nisu poricale da reproduktivni rad predstavlja jedan vid rada. Naprotiv, teoretičarke društvene reprodukcije nastojale su da prošire pojам rada kako bi u njega uključile reproduktivni rad. Međutim, one su naglašavale da je društveni oblik ovog rada, kao i posebne društvene odnose u čijim okvirima

---

4 Ostavljam po strani raspravu o povlasticama; v. Holmstrom, 1981.

se on odvija (kao što su, na primer, rodbinski odnosi), moguće teorijski razlučiti od običnog, plaćenog posla.

Nezavisno od toga kako razumemo Marks-a, primetiti ovu razliku je od odlučujućeg značaja, iz prevashodno analitičkih razloga. Međutim, zašto Džekson površno čita Marks-a, nije ništa manje zagonetno. Zaista, optužba koju iznosi Džekson na račun Marksove misli – kako je ona „lažna“ – u potpunosti je neutemeljena. Marks jasno obrazlaže razliku između proizvodnje i reprodukcije, ne primenjujući pojam reprodukcije samo na pojave u rasponu od reprodukcije radne snage do reprodukcije klase, klasnih odnosa, uslova proizvodnje i reprodukcije kapitala *per se* (jednostavna i proširena reprodukcija), već je razlikovao i individualnu (neproizvodnu) potrošnju i proizvodnu potrošnju. Ovo prvo, individualna potrošnja, ključna je za reprodukciju radnika, ali se ona odvija *izvan* proizvodnog procesa.⁵ Kada pominje Marksovou ideju „da je svaki proces proizvodnje u isti mah i proces reprodukcije“, ona verovatno misli na odeljak u kome Marks uvodi pojam jednostavne reprodukcije u prvom tomu *Kapitala*:⁶

„Ma kakav bio društveni oblik procesa proizvodnje, on uvek mora biti kontinualan, tj. mora periodično prolaziti stalno kroz iste stadijume. Kao što društvo ne može prestati da tro-

---

5 „Radnikova potrošnja je dvostruka. U samoj proizvodnji on svojim radom troši sredstva za proizvodnju i pretvara ih u proizvode čija je vrednost veća od vrednosti predujmljenog kapitala. To je njegova proizvodnja potrošnja. (...) S druge strane, novac kojim je plaćena kupovina njegove radne snage radnik troši na životne namirnice; to je njegova individualna potrošnja. Prema tome, radnikova proizvodna i individualna potrošnja potpuno su različite. U prvoj on dela kao pokretna snaga kapitala i pripada kapitalistu; u drugoj on pripada sam sebi, i vrši životne funkcije izvan procesa proizvodnje“ (Marks, 1971, 410).

6 Džekson ne navodi nikakvu preciznu referencu.

ši, tako ne može prestati ni da proizvodi. Zbog toga, posmatran u svojoj stalnoj povezanosti i u neprekidnom toku svog obnavljanja, svaki je proces društvene proizvodnje istovremeno i proces reprodukcije“ (Marks, 1971, 406).

Dalje, Marks naglašava da, proizvodeći za kapitaliste, radnici i radnici stalno reprodukuju kapitalističke društvene odnose, te se u ovom kontekstu proces proizvodnje može videti kao proces reprodukcije:

„Pošto je proces proizvodnje ujedno i proces potrošnje radne snage od strane kapitaliste, to se radnikov proizvod neprekidno pretvara ne samo u robu, nego u kapital, u vrednost koja isisava snagu što stvara vrednost, u životne namirnice koje kupuju ljudi, u sredstva za proizvodnju koja upotrebljavaju proizvođača. Stoga sâm radnik stalno proizvodi objektivno bogatstvo kao kapital, kao silu koja mu je tuđa, koja njime vlada i eksplatoiše ga; a kapitalista isto tako stalno proizvodi radnu snagu kao subjektivno vrelo bogatstva, vrelo rastavljeno od sredstava za svoje objektivisanje i ostvarivanje, apstraktno, postojeće jedino u radnikovoj telesnosti, jednom rečju, on proizvodi radnika kao najamnog radnika. Ovo stalno reprodukovanje ili ovekovečavanje radnika jeste *sine qua non* [neizostavni uslov] kapitalističke proizvodnje“ (Marks, 1971, 409–10).

Značenje ovih tvrdnji ne treba shvatiti kao da su proizvodnja i reprodukcija u potpunosti istovetne, niti kao da ih je nemoguće razdvojiti, a zasigurno ne стоји да је svaki proces reprodukcije ujedno proces proizvodnje vrednosti. Ako proizvodnja podrazumeva proizvodnju vrednosti, onda važi sledeće: svaki proces proizvodnje istovremeno

je *na neki način* proces reprodukcije, ali ne i obratno. Neproizvodna potrošnja, uključujući npr. individualnu, predstavlja temeljni deo procesa reprodukcije celokupnog društva. Prvi gore navedeni Marksov citat, naglašava činjenicu da svaki način proizvodnje mora neprekidno reprodukovati uslove proizvodnje ukoliko društvo želi da opstane: u kapitalizmu se javlja konkretan oblik proširene reprodukcije, zbog logike akumulacije. To ne znači da svaki vid reprodukcije uslova proizvodnje proizvodi vrednost. Državna birokratija, politika, policija, porodica, škola, nauka, tehnologija, ideologija itd. imaju svoj ideo u reprodukciji uslova proizvodnje – kao što određuju i zasebne društvene formacije – ali po Marksovom mišljenju, na kraju krajeva, ne proizvode vrednost.

S druge strane, kada Marks ukazuje na činjenicu da radnik i radnica, radeći za kapitalistu, reprodukuju i sebe kao radništvo i klasne odnose, on suštinski ima na umu dve stvari: prvo, budući da radništvo ne poseduje sredstva za proizvodnju, najamni rad predstavlja jedini način na koji ono može da dođe u posed sredstava neophodnih za sopstvenu reprodukciju, kao i reprodukciju njihovih porodica. Drugo, najamni rad ima posebno svojstvo da *sine die* drži radnika i radnicu u stanju nemaštine, jer kapitalista neprekidno i iznova prisvaja višak vrednosti koji oni proizvode, da ne govorimo o procesu društvenog otuđenja radničkih veština i sposobnosti, koje se stalno optimaju i ugrađuju u fiksni kapital (Marks, 1971, 416–17). Radeći, radnica i radnik stalno reprodukuju kapital i kapitalističke klasne odnose (Marks, 1971, 401). Štaviše, oni ne samo da reprodukuju sebe kao stvaralačka ljudska bića sa potrebama i željama; oni se takođe reprodukuju kao radništvo, tj. kao članovi i članice određene klase koja se odlikuje nemaštinom i eksploracijom, i kao ljudska bića sa nekim osobenim, istorijski određenim, i društveno proizvedenim svojstvima. Ovaj

uvid, još jednom, ne podrazumeva potpunu istovetnost proizvodnje i reprodukcije, tako da svaka razlika među njima postaje „lažna i besmislena“. Klasni odnosi, kao i ljudska bića, sigurno se reprodukuju u proizvodnom procesu, ali *ne samo* u njemu: postoje mnogi aspekti društvenog života koji doprinose njihovoj reprodukciji i oni se mogu smatrati „produktivnim“ samo ako taj izraz koristimo na neobavezan i neprecizan način (ljudi takođe „proizvode“ noćne more, paranoične ideje i želudačnu kiselinu – jedno je s drugim često u uzajamnoj vezi).

Društvena reprodukcija i biološki determinizam

Prema Džekson, uvođenje pojma reprodukcije dovodi do nerazlučivog „stapanja“ društvene reprodukcije, reprodukcije radne snage i biološke reprodukcije, gde se biološki determinizam javlja kao konačni ishod. Ona nije prva uputila ovu primedbu marksističkom feminismu. Štaviše, biološki determinizam predstavlja čestu optužbu u feminističkim debatama. Čini se da neki autori i autorke igraju i ulogu optuženog, i ulogu tužioca. Na primer, tvrdnja o biološkom determinizmu, u gore citiranom delu Stevi Džekson, predstavlja komentar na citat iz članka Mišel Baret (Michele Barrett) i Meri Mekintoš (Mary McIntosh) iz 1979. godine, što Džekson navodi kao jasan primer neizbežnog biološkog determinizma marksističkih feministkinja (BM, 1979). Međutim, 1980. godine, Baret je objavila knjigu *Potčinjena žena*, koja je postala klasik socijalističko-feminističke literature, i u kojoj je kritikovala ideju društvene reprodukcije na vrlo sličnim osnovama, kao nastojanje da se „stopi“ uloga žena u biološkoj reprodukciji vrste sa istorijski zasebnim pitanjem njihove uloge u reprodukciji muške radne snage i održava-

nju odnosa dominacije i podređenosti kapitalističkoj proizvodnji (Barrett, 1988, 27). Zaključila je i sledeće: pojам društvene reprodukcije, kako je do sada obrazlagan, toliko je vezan za shvatanje da su klasni odnosi u korenu kapitalističke produkcije, da se ne može dovesti u saglasnost sa muškom dominacijom (Barrett, 1988, 29). U skladu sa njenim strahom od funkcionalizma i biološkog determinizma, naglašavajući značaj ideologije i prevlast istorijske slučajnosti nad logičkom nužnošću, Baret je primetila da biva osuđen na propast svaki pokušaj „razumevanja osobnosti ženskog ugnjetavanja u savremenom kapitalizmu kao pretpostavljene potrebe samog kapitalizma“ (1988, 248–9). Nije takvo nastojanje samo funkcionalističko, već i redukcionističko. Ono ne dozvoljava analizu različitih, zasebnih vidova ženske podređenosti. Štaviše, ono sa sobom nosi opasnost biološkog determinizma, jer objašnjava ugnjetavanje žena u kapitalizmu na osnovu njihove uloge unutar „kuće“, kao majki i domaćica, ne uvidevši da je ono rezultat društvenih kretanja i političkog izbora, a ne neizbežni usud biologije.

Dok je neopravdانا neverica koju Baret gaji u pogledu eksploratorne moći pojma društvene reprodukcije, kada je u pitanju razumevanje posebnih odlika ugnjetavanja žena, neke od njenih kritika su na mestu. Konkretno, ona je u pravu kada ističe potrebu da se polna, biološka razlika, ne pretvorи u univerzalno objašnjenje svega i svačega, jer upravo društveno značenje pripisano ovoj razlici treba rasvetliti.⁷ Međutim, nije ubedljivo ni rešenje koje nudi

---

7 Videti, na primer, kako Benston objašnjava korene drugorazrednog ženskog položaja unutar kapitalizma: žene su grupa ljudi odgovornih za proizvodnju jednostavnih upotrebnih vrednosti u okviru delatnosti koje se odnose na domaćinstvo i porodicu, gde je većina posla postojala i pre kapitalizma, van oblasti trgovine i tržišta. Muškarci su, naprotiv, odgovorni za proizvodnju robe. Devalvacija rada koja se neposredno ili posredno ne odnosi na proizvodnju roba predstavlja izvor

Baret. U svojoj knjizi, ona nastoji da u ideologiji nađe odgovor na pitanje društvenog značenja pripisanog polnoj razlici. Ona određuje ideologiju kao opšti pojam, koji se odnosi na procese pomoću kojih se značenje proizvodi, osporava, reprodukuje i preobražava. Ovi procesi su *uvek već* istorijski ugrađeni u materijalnu praksu, oni igraju ulogu u proizvodnim odnosima i mogu postati suštinski važni za održavanje sistema (Barrett, 1988, glava 3). U slučaju kapitalizma, konkretno, ideologija rodnih uloga ima značajnu ulogu u proizvodnim odnosima, dok nije od većeg značaja u oblasti reprodukcije sirovina, infrastrukture i maština: odnosi između nadnice i rada, kao i protivrečnost rada i kapitala, „polno su slepi“ i dejstvuju nezavisno od pola (Barrett, 1988, 99). Problem sa ovim stanovištem leži u tome što može da izbegne biološki determinizam i ekonomski redukcionizam, ali nije u stanju puno toga da objasni: govoreći da je u korenu pripisivanja određenog društvenog značenja polnoj razlici proces kojim se ovo značenje proizvodi, jeste tautologija, a ne objašnjenje. Štaviše, ideja da je kapitalizam oroden (*gendered*) posredstvom ideologije koja je postojala i pre njega, ne uzima u obzir da se može reći i suprotno: naime, da je proces prvobitne akumulacije kapitala temeljno doprineo stvaranju rodne ideologije i rodne nejednakosti.⁸

---

podređenog položaja žena. Ovo objašnjenje, kao što je očigledno, može opisati neke osobine ženskog ugnjetavanja, ali nema širu eksplanatornu moć, jer se polna podela rada uzima kao data i nije objašnjena. V. Benston, 1997. (prvi put objavljen u *Monthly review*, 21:4, 1969).

8 Ovo je, na primer, teza Silvije Federiči, izložena u njenom radu o prvobitnoj akumulaciji. Ona kaže: „Prvobitna akumulacija, onda, nije bila samo akumulacija i 'skupljanje' radnika i kapitala koji se mogu iskoristiti. To je, takođe, bila akumulacija razlika i podela unutar radničke klase, pri čemu su hijerarhije, izgrađene na osnovu roda, kao i rase i starosti, postavile kamen-temeljac klasnoj vlasti i obrazovanju modernog proletarijata“ (Federici, 2004, 63-64).

Pre nego što bacimo ideju društvene reprodukcije na đubrište istorije, vredi ispitati da li ona obavezno podrazumeva neku vrstu redukcionizma i biološkog determinizma, koje su kritikovali, između ostalih, Džekson i Baret. Ako se vratimo na gorepomenutu definiciju društvene reprodukcije Brener i Laslet, ono što se čini očiglednim iz perspektive ove dve autorke, jeste da biološka reprodukcija predstavlja ključnu činjenicu ljudskog života, ali činjenicu koja je uvek društveno uređena i ne može se razmatrati van okvira socijalne i socijetalne reprodukcije. Klasni odnosi postavljaju grane u okviru kojih se odvija društvena reprodukcija, i stoga u se u tom okviru zbiva i biološka reprodukcija. Ovo dalje podrazumeva da postoje procesi ideološke proizvodnje koji pripisuju posebna značenja polu, seksualnosti, populacionoj reprodukciji i seksualnoj razlici. Kao takva, biološka razlika ne ukazuje ni na šta više osim na činjenicu da žene rađaju decu: ovo samo po sebi nema društveno ili kulturno značenje. Ono proizilazi iz biološke činjenice reprodukcije i seksualne razlike, jer se one zbivaju unutar određenih vidova socijetalne i socijalne reprodukcije, koje imaju posebna svojstva.

Možemo naći primer istorijske i empirijske primene ovakvog gledišta u kritici koju Brener i Ramas upućuju knjizi *Potčinjena žena* (BR, 1984). One u svom članku navode objašnjenje različito od onoga koje nudi Baret za isključenje žena iz oblasti nadničarskog rada u Britaniji od četrdesetih do šezdesetih godina 19. veka, kao i za naknadni porast polno segregovanog tržišta rada. Po mišljenju Baret, već postojeća rodna ideologija odigrala je odlučujuću ulogu kako bi se muški zanatski sindikati suprotstavili ženskom radu i prisilili žene na povlačenje u domaćinstvo. Na taj način uveden je sistem domaćinstva, koji je potom oblikovao tržište rada, gurajući ga u pravcu rodne podele. Nasuprot tome, polazna tačka Brener i Ramas jeste da već postojeća rodna ideologija nije mogla imati takav učinak.

Ideologija može, primera radi, ohrabriti poslodavce da manje platе žene, ali to nije dovoljno da objasni zašto su žene spremne da prihvate niže zarade. Razlog izostanka žena iz industrijske proizvodnje leži u tome što su neophodni uslovi za biološku reprodukciju bili u suprotnosti sa industrijskim fabričkim radom i načinom njegovog organizovanja pod posebnim istorijskim okolnostima britanskog društva sredinom 19. veka. Poenta nije u tome da su biološke činjenice reprodukcije bile *sasvim* nespojive sa učešćem žena u proizvodnji, već da žene nisu bile u potpunosti spremne da se odmah i u potpunosti uključe u *kapitalističku* proizvodnju, zbog načina proizvodnje koji je bio društveno i materijalno organizovan u skladu sa potrebom kapitala da prisvoji što veći višak vrednosti. Ova protivrečnost objašnjava zašto se uspostavio baš takav sistem domaćinstva. Brener i Ramas ne negiraju ulogu ideologije u ovome, ali ističu da kapitalistička proizvodnja – samim tim i određena struktura klasnih odnosa – daje jak podsticaj biološkoj reprodukciji, što objašnjava zašto se rodna ideologija mogla toliko proširiti. Složili se ili ne složili sa ovim argumentom, njegova logika ne podrazumeva bilo kakav biološki determinizam. Naprotiv, ograničenja postavljena biološkoj reprodukciji u vidu posebnih klasnih odnosa i određenom organizacijom proizvodnog procesa, nalaze se u korenju potčinjanja žena: biološke činjenice same po sebi ne objašnjavaju ništa. Slično misli i Marta Gimenez, koja primećuje da, ukoliko odvojimo biološku, fizičku i društvenu reprodukciju od istorijski posebnih društvenih odnosa unutar kojih se pojavljuju, u opasnosti smo da završimo u onome što bi Marks zvao jednostavnom apstrakcijom, tj. apstrakcijom koja uopštava ono što je istorijski posebno, i stoga sadrži samo delimično ili pogrešno znanje (Gimenez, 2005, 16–17).

Ukratko, iako su neke marksističko-feminističke autorke možda „zapale“ u biološki determinizam, teorija društvene reprodukcije

kao takva nije u biološkom smislu deterministička teorija. Ona posvećuje pažnju činjenici biološke reprodukcije i različitim ulogama koje u njoj igraju polovi. Ne zato što u njima vidi izvor društvenog značenja, nego zbog načina na koji kapitalizam uspostavlja njihove granice; drugim rečima, zbog posebnog načina na koji je međugeneracijska reprodukcija društveno organizovana unutar kapitalizma.

Potencijal ovakvog pristupa biva vidljiviji ako uzmemu u obzir da protivrečnost između biološke reprodukcije i kapitalističke proizvodnje ne postoji samo u prošlosti. Na primer, u svojoj studiji o procesu feminizacije rada tokom poslednjih decenija i defeminizacije rada u izvozno usmerenom procesu industrijalizacije, Teri Karavej (Tery Caraway) pokazuje da postoji neposredna veza između promene stope plodnosti i stope zaposlenosti žena (Caravai, 2007). Iako pridaje važnu uzročnu ulogu onome što naziva „rodnim diskursima rada“ i posredničkim institucijama, ona pronalazi da je najjači uzročni faktor ove veze proces rodne deobe tržišta rada na radno intenzivnu/kapital-intenzivnu oblast. Ona ubedljivo pokazuje da porast u zapošljavanju žena nema veze sa većom „nestabilnošću“ ženske radne snage. Zaista, u sektorima koji usvajaju radne prakse za podsticanje dugoročnih poslova i omogućavaju ženama da uravnoteže porodične obaveze sa poslovnim – kao što je kapital-intenzivni sektor – polne razlike u pogledu „stabilnosti“ radnika skoro nestaju (Caravai, 2007, 60). Međutim, iako je tačno da rodne razlike gotovo nestaju među ženama i muškarcima zaposlenim u kapital-intenzivnim preduzećima koje nagrađuju dugoročni rad, ona više vole da se ne „petljaju“ sa troškovima i organizacionim problemima u vezi sa porodiljskim odsustvom, i to je glavni razlog zašto ova preduzeća pokazuju sklonost da zaposle manje žena. Zbog toga su žene ponajviše zaposlene u radno intenzivnim sektorima, koji podstiču radne prakse velikog prometa i zbog toga mogu lakše – i sa manje troškova – da se nose sa

problemom materinstva. Takva „rodna situacija“ na tržištu rada nije samo rezultat uloga koju žene igraju unutar porodice, već i svesnih namera poslodavaca da proizvedu veliki promet radništva, naročito kada su u pitanju žene (Caravai, 2007, 44–45).

Društvena reprodukcija i funkcionalizam

Zazirući od funkcionalizma i oštro kritikujući skretanje ka funkcionalističkim objašnjenjima u marksističkoj literaturi, Baret u svojoj knjizi podržava nemogućnost da se izvede logička nužnost polne podele rada:

„Iako možemo svrshodno tvrditi da je rodna razlika u temelju kapitalističke podela rada i da ona predstavlja važan deo kapitalističkih odnosa proizvodnje, teže je pokazati neophodnost da rodna podela *nužno* ima posebno mesto u klanskoj strukturi kapitalizma. Još uvek nije dokazano da rodna podela rada nije isključivo *istorijski konstruisana*, već da predstavlja i *logički aksiom* klasne strukture, koja bi se *automatski* reprodukovala reprodukcijom ove klasne strukture.“ (Barrett, 1988, 138.)

Protiv nastojanja da se pokaže kakvu ulogu unutar kapitalizma igra svaka pojava u vezi sa rodom, Baret je naglasila istoričnost preplitanja rodne razlike i kapitalizma, ističući protivrečnosti odnosa između roda i klase, kao i njegovu problematičnost. Njena nenaoklonost funkcionalističkom modelu objašnjenja, koji podrazumeva pojam logičke nužnosti, primetna je u onome što naglašava kada ga dovodi u pitanje. *Automatski* je nesumnjivo ključna reč prethodnog

citata. Međutim, možda se možemo pitati da li je ona u pravu, te jeste li jedini izbor pred nama onaj između funkcionalizma s jedne strane, i zakona kapitalističke proizvodnje shvaćenih kao suštinski „polno slepih“, čija orođenost nastaje isključivo kao posledica istorijske slučajnosti i uticaja rodnih ideologija iz prošlosti, sa druge strane. Potonji pristup, koji Baret podržava, pripisuje ideologiji glavnu ulogu u istorijskom orodjavanju kapitala, reprodukujući na taj način dualizam koji je želela da izbegne.

Međutim, da li je istina da isticanje konstitutivne uloge polne podele u procesu društvene reprodukcije vodi ka funkcionalističkom stanovištu, gde tendencije i kontra-tendencije, protivrečnosti i napetosti bivaju zamenjene nepogrešivim, „gvozdenim zakonima“? Nije li ovo posledica strukturalističkog gledišta Baret, sklone da „ekonomiju“ shvata kao stvar, a ne kao skup živih društvenih odnosa? Sigurno ne moramo prihvati automatizam kada je reč o reprodukciji polne podele rada, ništa više nego što smo prinuđeni da mislimo kako postoji automatizam reprodukcije klasne strukture u celini. Ako prepostavimo da reprodukcija proizvodnih odnosa predstavlja polje borbe koja traje – što Baret izričito tvrdi u drugim delovima knjige – ovo takođe važi za polnu podelu rada, čak i u slučaju kada se misli da polna podela rada jeste logična posledica reprodukcije kapitalističkih društvenih odnosa. Mogli bismo čak i tvrditi da – ako je istina da je rodna podela logički nužna za kapitalizam, ili da je ona logička posledica kapitalizma – reprodukcija kapitalističke klasne strukture takođe zavisi od ishoda borbe u vezi sa rodnom podelom. Drugim rečima, sukobi i protivrečnosti prožimaju sve ravni reprodukcije kapitalističkih društvenih odnosa. Konačno, Baret se plaši da funkcionalizam ne uzima u obzir temeljnu prilagodljivost kapitalizma, odnosno činjenicu da su oblici društvena reprodukcije istorijski promenljivi a ne „čvrsti“, i da, još

jednom, kolektivna moć delovanja (*agency*) onih koji se odupiru, na primer, privatizaciji ili komodifikaciji, igra ključnu ulogu u društvenom ugovoru o organizaciji društvene reprodukcije.

Iako alternativa funkcionalizmu, koju Baret predlaže, nije uverljiva, njena kritika marksističko-feminističke sklonosti funkcionalizmu nije potpuno neosnovana. Štaviše, ona nije jedina koja zastupa ovakvo gledište. U dva članka o društvenoj reprodukciji, Sju Ferguson ističe da feministkinje koje se bave društvenom reprodukcijom nisu uspele da prevaziđu funkcionalizam nasleđen od strukturalističkog marksizma (Ferguson, 1999; 2008). Ona tvrdi da one jesu „savladale“ ekonomski redukcionizam proširivanjem pojma ekonomije, shvativši da je to sistem koji organizuje žene i muškarce kako bi zadovoljili ljudske potrebe. Štaviše, one su izbegle da marksizam shvate kao apstraktnu nauku, koja govori isključivo o „zakonima privrednih kretanja“. Naprotiv, one su preuzele „istorijski materijalizam, dekonstruišući društvene odnose koji omogućavaju te zakone“ (Ferguson, 1999, 7). Međutim, nastavile su da se služe nekim osnovnim teorijskim pojmovima koji podsećaju na strukturno-funkcionalistički pristup svojstven dvosistemskoj teoriji. Ovo je očigledno, na primer, kada su u pitanju pojmovi kao što su korelacija „demografskih“ i „ekonomskih“ zakona (Ferguson, 1999, 10), ili kada postoji sklonost da se ekonomija vidi kao „stvar“ ili kao struktura, a ne kao živi skup društvenih odnosa, istorijski promenljiv proizvod ljudske prakse (Ferguson, 2008, 46). Prema Ferguson, ograničenje ovog pristupa leži u tome što poima kapitalizam kao skup struktura unutar kojih se ljudi ponašaju onako kako im propisuje „funkcionalnost“. Ovo je vidljivo, na primer, u nekim tezama Marte Gimenez (Martha Gimenez), koja sistematizuje marksističko-strukturalistički pristup odnosu između kapitalizma i ugnjetavanja žena. U delu *Ugnjetavanje žena: strukturalističko-marksistički pristup* (2008) ona je učinila analizu ove teorije, u kojoj je istaćeno da je teorija slična funkcionalizmu, ali je u nekim poglavljima, posebno u poglavljima o ženskom radu i ženskoj politici, uključila i elemente feminističke teorije. Takođe, ona je učinila analizu ove teorije, u kojoj je istaćeno da je teorija slična funkcionalizmu, ali je u nekim poglavljima, posebno u poglavljima o ženskom radu i ženskoj politici, uključila i elemente feminističke teorije.

stičko stanovište, ona tvrdi da put do ispravnog razumevanja polnih nejednakosti treba preći istražujući ove nejednakosti kao zasebnu istorijsku pojavu, sa sebi svojstvenim korenima u nevidljivim ravnima društvene stvarnosti, tj. u (društvenim) strukturama.

Zato materijalne osnove polne nejednakosti treba tražiti u sa-dejstvu proizvodnih odnosa i odnosa fizičke i društvene reproduk-cije, obe shvaćene kao strukture. Ona tvrdi i da u kapitalizmu, način proizvodnje određuje način reprodukcije i, stoga, nejednake odno-se između muškaraca i žena (Gimenez, 1997, 18–23). Po mišljenju Gimenez, prepostaviti „međusobnu interakciju“ znači prenebreći teorijski značaj ogromne količine pokazatelja da kapitalizam re-produkciju podređuje proizvodnji. Rodna nejednakost, određena podređivanjem reprodukcije proizvodnji, jeste strukturalna odlika kapitalističkih društvenih formacija: ugnjetavanje žena predstavlja očevidan učinak temeljnih strukturalnih odnosa između muškaraca i žena, koji su, s druge strane, rezultat reprodukcije organizovane i proizvedene pod uticajem kapitalističke akumulacije. Iako su zapa-žanja Gimenez o posledicama kapitalističke akumulacije po porodi-cu, socijalnu zaštitu i seksualnost ubedljiva i prosvetljujuća, ona su deo teorijskog okvira. On način proizvodnje i način reprodukcije promišlja kao dve zasebne strukture, od kojih jedna ima daleko veći formativni značaj (Gimenez, 1997, 20–25).

Ubedljivije stanovište zastupaju Baker (Bakker) i Džil (Gill), do-vodeći u pitanje „postvarene pojmove strukture i moći delovanja“, naglasivši činjenicu da moramo analizirati društvene odnose proizvodnje, njihovo posredovanje i preobražaj. Na taj način bismo ra-zumeli reprodukciju društvene formacije, kao svrshishodnu delatnost, zajedno sa ulogom koju igra ljudski subjektivitet, uključujući i način na koji se on proizvodi posredstvom klase, pola, rase, seksualnosti i tako dalje. To nisu različite *ravni ili strukture*, koje spolja stupaju

u međusobne odnose, već različiti *momenti* protivrečnog jedinstva (BG, 2003). Zaključimo: funkcionalizam nije inherentna slabost ideje društvene reprodukcije, već pre rezultat teškoća socijalističkih i marksističkih feministkinja da objasne društvenu reprodukciju kao deo šire, konzistentne teorije. Ukazivanje na ova ograničenja u dosadašnjem teorijskom opusu je, stoga, neophodan prvi korak ka ostvarivanju punog potencijala ideje društvene reprodukcije.

Zaključak: povratak društvenoj reprodukciji

Cilj ovog članka jeste da pokaže kako ideja društvene reprodukcije sama po sebi nema nijednu teorijsku slabost koju su joj pripisali kritičarke i kritičari, posedujući ogroman eksplanatorni potencijal. Štaviše, oni koji su je kritikovali često nisu bili u stanju da ponude bolje rešenje, završavajući na još većoj teorijskoj stranputici, naročito kada je reč o dvosistemskim i trosistemskim teorijama. Takođe, kao posledica krize i kašnjenja u razvitku ideje društvene reprodukcije, uobičajeno razumevanje odnosa između roda, rase i kapitalizma svelo se na razliku između sistema ugnjetavanja, njihove „relativne samostalnosti“, „recipročne artikulacije ili interseksionalnosti“ ili njihove „konsupstancijalnosti“. Najprikladnije je pozvati se na Svetu trostvo kada govorimo o konsupstancijalnosti, jer, na kraju krajeva, razlog zašto bi ovi sistemi trebalo da ubličavaju jedni druge – ili zašto oni treba da budu konsupstancijalni – ostaje tajanstven. Pojam društvene reprodukcije ima potencijal da taj problem prevaziđe, dok istovremeno nudi nereduksionističko objašnjenje kapitalističkog načina proizvodnje: kapital se ne vidi isključivo kao subjekt privrednih tokova. Rečima Danijela Bensaida (Daniel Bensaid):

„Za Marksа, kapital je subjekt procesа koji nije strogo *ekonomski*. On rukovodi procesom proizvodnje, cirkulacijom i distribucijom, kao i ukupnom reprodukcijom. *Kritika političke ekonomije* je pre svega kritika ekonomskog fetišizma i njegove ideologije, koja nas primorava da mislimo *u senci kapitala*“ (Bensaid, 2001, 47–48).

Jedinstvena teorija društvene reprodukcije donela bi sveobuhvatno razumevanje logike kapitalističke proširene akumulacije, koja bi se znatno razlikovala od mehanističkog shvatanja. Kapital, zapravo, nije mašina. Dok je automatizam jedna od odlika procesa samovavorizacije, razumevanje toka reprodukcije kapitalizma ne može se izgraditi samo na osnovu razumevanja njegovih automatskih aspekata. Oni se stalno prepliću sa ljudskim i klasnim uticajem na tok potpune reprodukcije. Gubeći iz vida jedan od ovih aspekata, dolazimo do lošeg razumevanja onoga što leži u temelju kapitalističke proširene akumulacije.

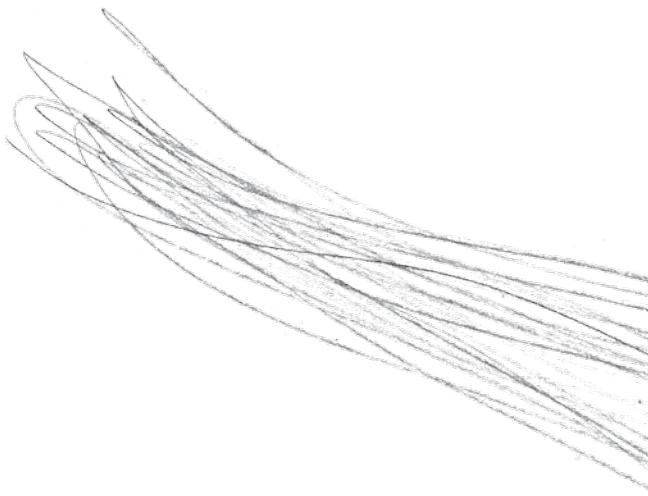
Literatura:

- Barrett, Michèle. 1988 (1980). *Women's Oppression Today: The Marxist/Feminist Encounter*. London/New York: Verso.
- Bensaïd, Daniel. 2001. *Les irréductibles: Théorèmes de la résistance à l'air du temps*. Paris: Textuel.
- Benston, Margaret. 1997 (1969). "The Political Economy of Women's Liberation."
- Pp. 17–23 in Rosemary Hennessy and Chrys Ingraham, eds., *Materialist Feminism: A Reader in Class, Difference and Women's Lives*. New York/London: Routledge.
- BG. 2003. Bakker, Isabella, and Stephen Gill. "Ontology, Method and Hypotheses."
- Pp. 17–41 in Isabella Bakker and Stephen Gill, *Power, Production and Social Reproduction*. Hounds mills, Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan.
- BK. 2001. Bidet, Jacques, and Eustache Kouvelakis. *Dictionnaire Marx Contemporain*. Paris: PUF.
- BL. 1989. Brenner, Johanna, and Barbara Laslett. "Gender and Social Reproduction: Historical Perspectives." *Annual Review of Sociology*, 15, 381–404.
- . 1991. "Gender, Social Reproduction, and Women's Self-Organization: Considering the US Welfare State." *Gender & Society*, 5:3, 311–333.
- BL. 2006. Bezanson, Kate, and Meg Luxton. *Social Reproduction: Feminist Political Economy Challenges Neoliberalism*. Montreal/Kingston, Canada: McGill-Queen's University Press.
- BM. 1979. Barrett, Michèle, and Mary McIntosh. "Christine Delphy: Towards Materialist Feminism." *Feminist Review*, 1, 95–106.

- BR. 1984. Brenner, Johanna, and Maria Ramas. "Rethinking Women's Oppression. Discussion of Michèle Barrett's *Women's Oppression Today*." *New Left Review*, I:144 (March–April), 33–71.
- Caraway, Teri L. 2007. *Assembling Women. The Feminization of Global Manufacturing*. Ithaca, New York/London: Cornell University Press.
- Delphy, Christine. 2009. *L'ENNEMI PRINCIPAL. 1. Économie politique du patriarcat*. Paris: Éditions Syllepse.
- Dorlin, Elsa. 2005. "De l'usage épistémologique et politique des catégories de 'sexe' et de 'race' dans les études sur le genre." *Cahiers du genre*, 39, 83–105.
- Falquet, Jules. 2009. "La règle du jeu. Repenser la co-formation des rapports sociaux de sexe, de classe et de 'race'." Pp. 71–90 in Elsa Dorlin, ed., *Sexe, race et classe*. Paris: PUF.
- Federici, Silvia. 2004. *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation*. Brooklyn: Autonomedia.
- Ferguson, Ann. 1989. *Blood at the Root: Motherhood, Sexuality and Male Dominance*. London/Winchester, Sydney, and Wellington, Australia: Pandora.
- Ferguson, Sue. 1999. "Building on the Strengths of the Socialist Feminist Tradition." *Critical Sociology*, 25:1 (January), 1–15.
- . 2008. "Canadian Contributions to Social Reproduction Feminism, Race and Embodied Labor." *Race, Gender & Class*, 15:1–2, 42–57.
- Gimenez, Martha. 1997. "The Oppression of Women: A Structuralist Marxist View." Pp. 71–82 in Rosemary Hennessy and Chrys Ingraham, eds., *Materialist Feminism: A Reader in Class, Difference and Women's Lives*. New York/London: Routledge.

- . 2000. “What’s Material about Materialist Feminism? A Marxist Feminist Critique.” *Radical Philosophy*, 101:18–19 (May–June), 18–28.
- . 2005. “Capitalism and the Oppression of Women: Marx Revisited.” *Science & Society*, 69:1 (January), 11–32.
- Hartmann, Heidi. 1981. “The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union.” In Lydia Sargent, ed., *Women and Revolution: A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*. Boston, Massachusetts: South End Press.
- Hennessy, Rosemary, and Chrys Ingraham. 1997. “Introduction: Reclaiming Anticapitalist Feminism.” Pp. 1–14 in Rosemary Hennessy and Chrys Ingraham, eds., *Materialist Feminism. A Reader in Class, Difference, and Women’s Lives*. New York/London: Routledge.
- Holmstrom, Nancy. 1981. “‘Women’s Work,’ the Family and Capitalism.” *Science & Society*, 45:2 (Summer), 186–211.
- Jackson, Stevi. 1999. “Marxism and Feminism.” Pp. 11–34 in Andrew Gamble, David Marsh, and Tony Tant, eds., *Marxism and Social Science*. Urbana/ Chicago, Illinois: University of Illinois Press.
- Katz, Cindi. 2001. *Growing Up Global: Economic Restructuring and Children’s Everyday Lives*. Minneapolis, Minnesota: University of Minnesota Press.
- Kergoat, Danièle. 2009. “Dynamique et consubstantialité des rapports sociaux.” Pp. 111–125 in Elsa Dorlin, *Sexe, race et classe. Pour une épistémologie de la domination*. Paris: PUF.
- Marks, Karl. 1971. *Kapital: kritika političke ekonomije*. Preveli Moša Pijade i Rodoljub Čolaković. Beograd, BIGZ.

- Marx, Karl. 1993. *Grundrisse*. Translated by Martin Nicolaus. London: Penguin.
- Roseneil, Sasha. 1994. "Gender." Pp. 87–103 in Michael Haralambos and Martin Holborn, eds., *Developments in Sociology*. Ormskirk, England: Causeway Press.
- Vogel, Lise. 1983. *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.
- . 2014. *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory*. Revised edition, with Foreword by David McNally and Susan Ferguson. Chicago, Illinois: Haymarket Books.
- Walby, Sylvia. 1990. *Theorizing Patriarchy*. Cambridge, England: Basil Blackwell.
- Young, Iris Marion. 1997 (1980). "Socialist Feminism and the Limits of Dual Systems Theory."
- Pp. 95–106 in Rosemary Hennessy and Chrys Ingraham, eds., *Materialist Feminism: A Reader in Class, Difference and Women's Lives*. New York/London: Routledge.

Džoana Brener (Johanna Brenner) i
Nensi Holmstrom (Nancy Holmstrom)

SAVREMENE SOCIJALISTIČKO-FEMINISTIČKE STRATEGIJE

Žene su stupile na svetsku političku scenu učestvujući u izuzetno širokoj lepezi političkih pokreta. Pokrenuti trenutnim ratom kapitalista protiv radničke klase, kao i tekućom borbom oko patrijarhalnih odnosa, ovi pokreti otvaraju važne debate u vezi sa teorijom i praksom socijalističko-feminističkih politika. Za razliku od prošlih vremena, danas su feminističke ideje deo mnogih anti-kapitalističkih pokreta, iako dovođenje tih ideja u centar pažnje još uvek predstavlja mukotrpnu borbu. U ovom eseju razmatramo kako socijalističko-feminističke aktivistkinje i aktivisti oblikuju svoje zahteve i kampanje, kako se organizuju na terenu i grade rukovodstvo radničke klase, žena starosedelaca i seoskih žena, i kako funkcionišu u okviru grupa i pokreta mešovitog roda.

Kako bismo bili pravedni prema raznolikostima socijalističko-feminističkih strategija, postavili smo jedan niz pitanja socijalističko-feminističkim teoretičarkama i aktivistkinjama, koje se bave različitim vidovima borbe. Ovaj esej je zasnovan na njihovim uvidima u situaciju. Kao grupa, oni se razlikuju po godinama i pripadnosti političkim generacijama, po socijalnom položaju i nacionalnosti. Suzan Dir (Susan Dirr) i Žizelda Gutijerez (Giselda Gutierrez) su aktivistkinje pokreta *Occupy* (Okupirajmo!), prva u

Čikagu, a druga u Hjustonu,¹ a Ester Vivas (Esther Vivas) je aktivistkinja španskog pokreta *Indignado* (Ogorčeni), ali i novinarka i socio-loškinja.² Bivša radnica u makiladori,³ Marta Oheda (Martha Ojeda), izvršna je direktorka Koalicije za pravdu u makiladorama (*Coalition for Justice in the Maquiladoras* – CJM) još od 1996.⁴ Rozmari Henesi (Rosemary Hennessy), teoretičarka marksizma i seksualnosti, takođe piše o rodu i sindikalnoj borbi u severnom Meksiku.⁵ Eleni Varikas je politička teoretičarka nastanjena u Parizu, a povezana sa istraživačicama i aktivistkinjama u Grčkoj.⁶ Valentina Mogadam (Valentine

---

- 1 Dir je aktivistkinja organizacije Okupirajmo Čikago, sa iskustvom u radu sa koalicijama i u kvir politici, a Žizelda Gutijerez je bila aktivna na polju prava imigranata i organizovanju zajednica u Atlanti i Hjustonu.
- 2 Ester Vivas, aktivistkinja, novinarka i socio-loškinja, članica je Centra za proučavanje društvenih pokreta (Centre for the Study of Social Movements) na Univerzitetu Pompeu Fabra u Barseloni. Svoju najnoviju knjigu „Ogorčena planeta“ (Planeta Indignado, Sequitur, 2012) napisala je zajedno sa Hosepom Mariom Antentasom.
- 3 Makiladora (maquiladora) jeste lokalni naziv za fabrike u Meksiku u stranom vlasništvu. One uvoze delove/poluproizvode kako bi ih minimalno plaćena radna snaga u Meksiku sklapala u готов proizvod namenjen izvozu. – Prim. prev.
- 4 Oheda je dvadeset godina radila u makiladorama, a za to vreme je studirala pravo i postala organizatorka.
- 5 Henesi je Direktorka Centra za studije žena, roda i seksualnosti (Center for the Study of Women, Gender, and Sexuality), kao i profesorka engleskog jezika na Unirzitetu Rajs (Rice University). Njene knjige uključuju: „Profit i zadovoljstvo – Seksualni identiteti kasnog kapitalizma“ (Profit and Pleasure: Sexual Identities in Late Capitalism, New York: Routledge, 2000) i „Požari na granici – Strastvene politike organizovanja na meksičkoj granici i drugde“ (Fires on the Border: The Passionate Politics of Organizing on the Mexican Frontera and Elsewhere, Minneapolis: University of Minnesota Press, forthcoming).
- 6 Varikas je profesorka političke teorije i rodnih studija na Univerzitetu Pariz 8 (University of Paris 8) i pomoćnica direktora istraživačkog odeljenja Rod, Rad,

Moghadam) je ekspertkinja po pitanju položaja žena na Bliskom istoku i za međunarodne feminističke mreže (*Transnational Feminist Networks* – TFN), koje pružaju presudnu podršku i solidarnost u borbi protiv kapitalizma i patrijarhata širom sveta.⁷ Uz njihovu pomoć, dobili smo sliku socijalističko-feminističke strategije, koja skače s tačke na tačku i teško da predstavlja neki obuhvatan uvid. Ipak, ovi primeri borbe otkrivaju ključne aspekte savremenog socijalističko-feminističkog organizovanja.

Savremena definicija socijalističkog feminizma

Definišemo socijalistički feminism široko, tako da on uključuje sve feministkinje (bilo da se one identifikuju kao takve ili ne) koje vide klasu kao ključni problem, ali koje ne svode odnose moći i povlastice određenih privilegovanih grupa (po pitanju npr. roda, seksualnosti, rasna/etnička pripadnost) – na klasnu represiju. Umesto toga, socijalističke feministkinje smatraju da su ovi aspekti naših života nerazdvojni i sistemski povezani, te da je glavni zadatak da se pokaže kako taj

---

Pokretnost ('Genre Travail Mobilité') u Nacionalnom centru za naučna istraživanja (Center National de Recherche Scientifique). Njena najnovija knjiga se zove „Otpadnici od društva – Oblici parija“ (Les rebuts du monde. Figures du paria [Social outcasts: Figures of the Pariah], Paris: Editions Stock, 2007).

7 Mogadam je Direktorka Programa za međunarodne odnose i profesorka sociologije na Univerzitetu Nortvestern (Northeastern University). Njene najnovije knjige su: „Globalizacija i društveni pokreti – Islamizam, feminism i pokret za pravdu u svetu“ (Globalization and Social Movements: Islamism, Feminism, and the Global Justice Movement, Lanham: Roman & Littlefield, 2012) i „Osavremenjavanje žena – Rod i društvene promene na Bliskom istoku“ (Modernizing Women: Gender and Social Change in the Middle East, Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, forthcoming).

sklop funkcioniše, a da se potom ta analiza upotrebi za razvoj učinkovitih strategija za okončanje tlačenja žena. Socijalistički feminizam počinje tamo gde i većina feminizama: od toga da emancipacija žena mora doći od samih žena, ali da je ne možemo postići same. Imajući u vidu ovu početnu tačku, socijalističke feministkinje se posebno zanimaju za izgradnju inkluzivnih pokreta koje organizuje radnička klasa, starosedelice i seoske žene. Kroz proces samoorganizovanja i kreativnost praktičnog delovanja, duboke podele mogu se savladavati kako se javljaju nova shvatanja sveta, novi načini međusobne saradnje i novi odgovori na pitanje „Ko sam ja?“

Mere štednje, narastajuća nesigurnost zaposlenja i reprivatizacija starateljskog rada preoblikuju ženski rad, porodice i zajednice. Za neke zajednice i grupe žena, kao npr. meksičke radnice u makiladorama, ova tranzicija je započela pre više decenija, a za druge je, pak, novijeg datuma. Ali imigracija svuda menja lice rada zasnovanog na brizi o drugima, kako unutar, tako i izvan domaćinstava. Većina imigranata su žene i zauzimaju radna mesta čistačica, gerontodomaćica, dadilja i seksualnih radnica, te na novi nivo podižu značaj podrške imigrantima da se organizuju protiv stigmatizacije. Značajno je i istaći da su migracije posledica ekspanzije kapitala, koja se odvija pod krinkom politika strukturnog prilagođavanja i sporazuma o slobodnoj trgovini. To je nagnalo žene da emigriraju, jer je dovelo do gubitka pristupa zemlji ili do pogoršanja uslova rada i osiromašenja u urbanim sredinama, dok je broj samohranih majki narastao, a uslovi porodičnog života se pogoršali.

U zemljama prvog sveta, ženska radna mesta su još nesigurnija od muških. Model makiladora se sve više širi planetom, kao što zahvata i sve više industrijskih grana. Kriza i mere štednje – koje je nametnuo krupni kapital kao ‘rešenje’ – doveli su do raspada države blagostanja, što je posebno naškodilo ženama, jer se one više nego

muškarci oslanjaju na državu, kada je u pitanju zapošljavanje (poslovi u javnom sektoru) i službe za brigu o porodici i članovima zajednice.⁸

Politika štednje – pogoršana usponom političkih pokreta konzervativaca i desničarskih populista, kao i verskih fundamentalista – uključuje rasu i rod na složene i međusobno povezane načine. Počevši od „arapskog proleća“, novopotaknuta mobilizacija protiv mera štednje stavila je klasno pitanje na političku agendu. Za socijalističke feministkinje izazov je da izbegnu vraćanje na ‘klasnu politiku’ stare levice, kao i da ne izgube fokus na rasne, rodne, seksualne i nacionalne represije, kao integralne delove klasne represije, dok istovremeno pokušavaju da unesu politiku radničke klase, anti-imperijalizma i antirasizma u feminističke organizacije, koje se suprotstavljaju sve jačem ratu protiv žena. Iako uzima različite oblike u različitim kontekstima, ova dvostruka strateška orientacija je uvek u srcu socijalističko-feminističke politike.

Organizovanje radnika: evropski prekarijat

Žene trpe negativan uticaj globalnog nasrtaja kapitalizma na različite načine, na različitim mestima i „aktivno uzvraćaju udarce i pre nego što je ono što je zvanično prepoznato kao ‘kriza’ i počelo“, objašnjava Eleni Varikas. „Žene i mladi su posebno pogodjeni nezaposlenošću i užasnim uslovima rada. U Grčkoj, tri od četiri mlade žene su nezaposlene, u poređenju sa dva od četiri mlada muškarca.“ Zaista, širom Evrope, tokom poslednje dve decenije, radnička prava i uslovi rada

---

8 Nensi Holstrom, „Kapitalizam – Za i protiv – Feministička rasprava (sa En Kad)“ (Capitalism: For & Against: A Feminist Debate (with Ann Cudd), Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2011).

su značajno pogoršani, posebno u privatnom sektoru. Varikas, takođe, ističe da širom Evrope porodične politike i „pomirenje poslovnog i privatnog života“ loše utiču na žene. Čak i kada rade za novčanu nadoknadu, žene su – kao majke – stavljene u posve drugačiji odnos sa državom od onog koji država ostvaruje sa muškarcima. Ova rodna razlika između ‘zaštite’ i ‘prava’ stavlja ženu pre u položaj ‘korisnice’ države, nego u ulogu građanke, nositeljice prava, i predstavlja otežavajuću okolnost u organizovanju žena pri vraćanju njihovih prava. Rasizam stvara dodatne probleme, zato što se legitimno materinstvo žena, pripadnica ‘vidljivih’ manjina, dovodi u pitanje, deleći žene na one koje zaslužuju i one koje ne zaslužuju zaštitu od strane države. Vidljive manjine, imigrantska populacija ili prva generacija rođena u Evropi su, takođe, otvoreno diskriminisani pri zapošljavanju i stanovanju. Mladi univerzitetski diplomci imigrantskog porekla su primorani da kriju svoje diplome i druge veštine kada se prijavljuju za nedovoljno plaćene, rizične poslove.

Varikas ističe da evropski sindikati nisu bili voljni ili sposobni da organizuju radništvo uključeno u „nove oblike ‘atipičnog’ rada, koji je, naravno, postao sasvim tipičan. To je bilo pogubno za mogućnost otpora neoliberalizmu, ali je i doprinelo podeli radništva na one u privatnom i one u javnom sektoru. Državni službenici su predstavljeni kao privilegovani paraziti.“ Deo problema je i prisvajanje i korupcija sindikata od strane vladajućih stranaka, posebno PASOK-a u Grčkoj, gde je sindikalizam postao glavni put za ulazak u politiku. Sve u svemu, nesposobnost da se organizuje prekarijat se čak proteže i na nekada moćne i radikalne sindikalne pokrete, kakva je francuska Generalna konferencija rada CGT.

Ipak, Varikas primećuje da „u nekoliko evropskih zemalja, po-put Francuske i Grčke, mlađi naraštaj žena je često – mada ne isključivo – postao aktivno uključen u radikalne struje sindikalnog

pokreta, radeći u nesigurnim uslovima u raznim sektorima i na raznim nivoima javnih službi. Neke od njih su feministkinje, a mnoge su se i uključile u pokrete ‘gnevnih’ (outraged).⁹ Kampanja solidarnosti sa Konstantinom Kunevom u Grčkoj jeste prosvetljujući primer međunarodne rodne podele rada, tj. poteškoća sa kojima se suočavaju ženski, rizični i imigrantski rad, sa korumpiranim sindikatima i političarima. S druge strane kampanja je i primer dobre socijalističko-feminističke analize i organizovanja.

Kuneva, doseljenica i strukovna sindikalka (bivša istoričarka iz Bugarske, koja je u Grčku došla kako bi njen sin dobio neophodnu medicinsku pomoć), osnovala je Sveatički sindikat čistačica i radnica u domaćinstvu (*All Attica Union of Cleaners and Domestic Workers – PEKOP*). Varikas ističe da je ono što je izuzetno kod ovog sindikata činjenica „da je to ‘prvi sindikat čistačica i radnica u domaćinstvu’ (uobičajeno je da ih smatraju slugama i stoga ne potpadaju pod sindikalno organizovanje). Dakle, njihova namera je bila da krenu optimistično i pokažu da većina potlačenih i prezrenih žena mogu da preokrenu taj identitet naopak i uspešno se samoorganizuju, ali se istovremeno pokazalo i kakve ozbiljne poteškoće i opasnosti tako veliki uspeh nosi sa sobom. I zaista, to je razlog što su gazde udarile na nju tako jako – razbojnici su napali ovu lepu, mladu ženu na izrazito seksistički način: uništili joj lice i naterali je da piye sumpornu kiselinu. Gazde su bile veoma uznemirene pobunom ovih ‘nikogovića’ i postarale su se da niko ne stane u njihovu odbranu“.

---

9 Ester Vivas tvrdi da su duboka društveno-ekonomska kriza i ograničavanja socijalnih i radnih prava, koja najjače pograđaju mlađe žene, zajedno sa napadom reakcionarne desnice u španskoj vlasti na seksualne i reproduktivne slobode, stvorili povoljne okolnosti za pojavu novog ‘ogorčenog feminizma’ među mlađim aktivistkinjama.

Vodeća grčka konfederacija GSEE, nije ozbiljno shvatila brojne pretnje Kunevoj i njenom sinu, a odbijala je i da objavi izveštaj o uslovima rada u sektoru pružanja usluga čišćenja, koje je uradio njihov Istraživački centar, sve dok istraživačice i istraživači nisu zapretili da će ga publikovati na internetu. Uprkos nezainteresovanosti policije i medija, hitna mobilizacija većine feminističkih grupa (na Božić) pokrenula je nacionalnu i međunarodnu kampanju, koja je po prvi put jasno stavila javnosti do znanja ženske, skoro pa roboske uslove rada, pod kojima su radnice primorane da potpisuju blanko ugovore sa poslodavcima. Varikas izveštava da, kako je kampanja jačala i širila se po obimu, postepeno je nestajala otvoreno feministička oštrica kritike, koju su isticale same čistačice i feminističke aktivistkinje – uspostavljujući analogiju između ženske obaveze čišćenja tuđe prljavštine i njenog nečistog, podređenog položaja, posebno kada su u pitanju siromašne žene – kao i seksistički način na koji su je siledžije „kaznile“. Kada su se progresivni sindikati i levica (u najboljem slučaju ravnodušni prema feminizmu) priključili mobilizaciji, oni su *s pravom* naglasak stavili na eksploataciju radništva i krivična dela gazda, kao i na činjenicu da su žrtve imigranti, ali su zanemarili paradigmatično rodnu dimenziju odnosa prema čistačicama i napada na Kunevu. I stoga su ‘ispustili’ ključni rodni momenat međunarodne podele rada.

S druge strane, Varikas kaže: „Jedan od najzanimljivijih pokreta levice, koji se poslednjih godina pojavio u Grčkoj, jeste Mreža za prava migranata (*Network of the Rights of the Migrants*), jedan od ključnih uzroka pobede radikalne levice u Grčkoj. Mnoge žene i feministkinje su se priključile ovom pokretu“.¹⁰ Nažalost, ni sve

---

10 Radnice u domaćinstvima se, takođe, organizuju i u SAD. Lia Obajas, „Organizovanje radnika u domaćinstvima – Nacionalna alijansa radnika u domaćinstvima“

žene, a čak ni sve feministkinje ne razumeju značaj borbe protiv rascizma posredstvom ovakvih saveza sa imigrantima. Varikas tvrdi:

„Rasizam je jedan od ključnih problema koji stoje na putu snažne i inkluzivne odbrane feminističkih dostignuća. Rod je u samom srcu rasizma i rasnog tlačenja, jer se na kontrolu žene i njene seksualnosti gleda kao na preduslov čiste rase, nacije itd. Važno je primetiti da je najčešći simbol islamskih terorista žena u crnom sa crnim šalom, hidžabom ili još bolje burkom (a ne, na primer, bradonja sa bombom). Čak su i feministkinje unutar levice podjeljene po ovim pitanjima, a neke zauzimaju i snishodljiv odnos prema svojim sestrama iz inostranstva koje treba izbavljati“.¹¹

Ovaj problem je zaista složen. Kako Val Mogadam ističe, mnoge feministkinje – uključujući i feministkinje iz muslimanskih zajednica i većinski muslimanskih zemalja – imaju opravdane razloge za brigu oko islamskih fundamentalističkih političkih pokreta, te podržavaju različite strategije kao odgovore na iste.

(Leah Obias, 'Organizing Domestic Workers: The National Domestic Workers Alliance', Scholar and Feminist Online, Barnard Center for Research on Women, 8(1), 2009, available at <http://www.barnard.edu>).

11 Lajla Abu-Lahud, „Da li je muslimankama stvarno neophodno spasavanje? Antropološka promišljanja o kulturnom relativizmu i njegovim Drugim“ (Lila Abu-Lughod, 'Do Muslim Women Really Need Saving? Anthropological Reflections on Cultural Relativism and Its Others', American Anthropologist, 104(3), 2002, pp. 783-790) i „Zabrana burke je slobodoubistvo – Intervju sa Ketrin Samari“ ('The burka ban is liberticide': Interview with Catherine Samary', Viewpoint, 13 August 2010, available at <http://www.viewpointonline.net>).

Organizovanje radnica: meksičke makiladore

Radnice u makiladorama u Meksiku, poput imigrantkinja koje rade u domaćinstvima u Grčkoj, razvijaju nove oblike organizovanja kako bi zaobišle zvanične sindikate, tradicionalističke i često seksističke.¹² Koalicija za pravdu u makiladorama (CJM), osnovana 1989. godine, tokom rasprava o Severnoameričkom sporazumu o slobodnoj trgovini (*North American Free Trade Agreement – NAFTA*), jeste međunarodna koalicija, koja podržava meksičke fabričke radnike i radnice iz raznih sektora. Iako CJM ne vidi sebe kao socijalističko-feminističku organizaciju, njene organizacione strategije se usredstređuju na samoorganizovanje i emancipaciju žena, kako na radnom mestu, tako i u zajednici. Ovaj pristup se primenjuje i na rad CJM na građenju koalicija. Po mišljenju izvršne direktorke CJM, Marte Ohede:

„Radnička borba ne sme biti izolovana. Niko se ne može boriti sam. CJM ima izvesnog uspeha u razvoju lokalnih saveza, kao i u građenju saveza sa radništvom u drugim delovima sveta. U stvari, CJM predstavlja koaliciju koju čini sto pedeset organizacija iz SAD, Kanade, Meksika, Haitija, Dominikanske Republike, Čilea, Brazila, Argentine i Amsterdama. Razmenjujemo informacije i sa mnogim ženama u drugim zemljama, poput Maroka, Tajlanda i Šri Lanke, gde se radnici susreću sa istim onim problemima sa kojima smo i mi pre NAFTA. Meksički radnici i radnice u makiladorama imaju

---

12 Prema Rozmari Henesi, radništvo u makiladorama su u početku gotovo stoprocenntno predstavljale žene, ali to se promenilo kada su tokom osamdesetih i devadesetih godina 20. veka angažovani muškarci. Danas su žene još uvek u neznatnoj većini, a u nekim industrijskim granama ih ima znatno više od pedeset posto.

godine i godine iskustva u borbi protiv slobodne trgovine i multinacionalnih preduzeća. Naša saznanja o organizovanju delimo sa njima, istovremeno učeći od njih.“

O organizovanju CJM Oheda kaže:

„Mi ističemo važnost kolektivnog rukovodstva i usvajanja rodne perspektive. Radnice uče kako da same istražuju kompanije, identifikuju procese proizvodnje, identifikuju troškove resursa (*input*) i uporede ih sa cenom prodatih proizvoda (*output*), kao i da identifikuju zdravstvene i bezbednosne prilike koje krše međunarodni zakon o radu. Kada rade zajedno kako bi prikupile ova saznanja, radnice grade poverenje i zajedništvo. Bez sumnje su se promenili životi svim tim ženama uključenim u neku od naših velikih borbi, ili u međunarodnu razmenu sa ženama sa Tajlanda, iz Šri Lanke, Maroka, Argentine, Čilea i Brazila.“

Razvoj rukovodstva, rodna perspektiva i popularna edukacija¹³ su ključni za ovaj proces promene.

CJM-ova strategija organizovanja, poput organizovanja radnika u domaćinstvima u Grčkoj, razvila se izvan zvaničnih sindikata. U Meksiku, oni su korumpirani i patrijarhalni. Nezavisni sindikat, Izvorni radnički front (*Authentic Front of Workers – FAT*), jeste bojni, ali pošto se iskustvo FAT u organizovanju odnosi uglavnom na

---

13 Popularna edukacija (*popular education*) jeste obrazovanje posredstvom „slobodarske prakse“. To je pristup obrazovanju koji podrazumeva da učesnici i učesnice uključuju jedni druge – ali i edukatorke i edukatore – u kritičku refleksiju problema u njihovoj zajednici, a zatim preduzimaju konkretnu akciju kako bi probleme i rešili. – Prim. prev.

Meksiko Siti, oni su manje učinkoviti u pograničnoj zoni gde su uslovi rada posve drugačiji. Oheda ističe:

„U pograničnoj zoni, dugi niz godina pre NAFTA, zvanični sindikati su oduvek štitili kompanije. Iako su imali predstavnike u Huarezu, od kako je NAFTA usvojena, nisu uspeli da sindikalno organizuju radnike u makiladorama. FAT radi po principu horizontalne kolektivne strukture i pionir je po pitanju uključivanja žena u rukovodstvo, ali muški rukovodici organizacije u stvari sve kontrolišu posredstvom procesa odlučivanja, sa sedištem u centru FAT u Meksiku Sitiju.“

Godine 1994, Oheda je predvodila borbu radništva kompanije Soni, zajedno sa dve hiljade žena, zahtevajući bolje radne uslove i plate.¹⁴

„Zahtevali smo demokratske sindikalne izbore, ali se nametnuo CTM, najveći ‘zvanični’ sindikat u regionu u to vreme (poznat kao ‘čaro’ [charro] ili lopovski sindikat). Radnice su prebijane, mnogo ih je uhapšeno, a neke su završile u bolnici. Antonio Viljalba, iz rukovodstva FAT, koji je obećao da će tražiti kolektivne pregovore sa Sonijem, ohrabrio je radništvo da se udruži sa njima. Radnice su pitale Antonija da one preuzmu rukovodstvo u njihovom sindikatu u Laredu, ali je on to odbio. Radnice su mogle da imaju lokalne

---

14 Rozmari Henesi i Marta Oheda, „NAFTA odozdo – Radnice u makiladorama, seljanke i predstavnice starosedelačih kultura otvoreno govore o uticaju slobodne trgovine na Meksiko“ (NAFTA from Below: Maquiladora Workers, Campesinos, and Indigenous Communities Speak Out on the Impact of Free Trade in Mexico, San Antonio: Coalition for Justice in the Maquiladoras, 2007).

predstavnice i predstavnike, ali, u skladu sa zakonom, vođe u Meksiku Sitiju bi pregovarale sa preduzećem. Tako se radnice nisu udružile sa njima. To je bilo 1994. godine i ja, naravno, pozdravljam svaku promenu politike FAT, ukoliko je takve promene bilo“.¹⁵

Povezivanje radnog mesta i zajednice

Socijalističke feministkinje su teorijski prepoznale ono što je puno žena u pokretu otpora izrazilo praktično: da uloga žena u društvenoj reprodukciji i njihovo učešće u plaćenom radu oblikuju jedno drugo. Marta Oheda opisuje razloge zašto se žene koje rade u malilorama ne ograničavaju samo na organizovanje radne sredine:

„One sebe vide kao osobe koje istovremeno učestvuju u radnoj sredini i u zajednici. Imaju minimalna primanja i stoga žive u sirotinjskim uslovima, bez pristojnih uslova stanovanja ili infrastrukture, poput tekuće vode, struje, kanalizacije i tako dalje. Zagadjenje na radnom mestu – poput otrovnih hemikalija koje se koriste u proizvodnji, bez upotrebe odgovarajuće zaštitne opreme i ponekad bez znanja radništva – prodire u zajednicu, pa nailazimo na slučajeve urođenih

---

15 Za pregled organizovanja radnih žena unutar i izvan sindikalnih organizacija u Meksiku, vidi: Rejčel Brikner, „Zašto se zamajavati s državom? Nadnacionalni aktivizam, lokalni aktivizam i lekcije žena pripadnica radničkog pokreta u Meksiku“ (Rachel K. Brickner, ‘Why Bother with the State? Transnational Activism, Local Activism, and Lessons for a Women Workers’ Movement in Mexico’, Working Paper 298, September 2010, published by the Gender, Development, and Globalization Program, Center for Gender in Global Context, Michigan State University).

poremećaja, trovanja olovom i drugih ozbiljnih zdravstvenih problema.“

Jedna od oblasti na severnoj meksičkoj granici gde CJM dela jeste Nuevo Laredo, centar za makiladore, u Tamaulipasu.¹⁶ Godine 2004, radništvo i njihove porodice su zatražili da se nasele na nekadašnjoj zadružnoj (*ejido*)¹⁷ zemlji, gde bi mogli da žive ne plaćajući stanarinu, te da uzgajaju hranu za sopstvene potrebe. Nakon okupacije zemlje, stanovnici su iseljeni po nalogu gradonačelnika Nuevo Lareda (koji je bio sindikalni rukovodilac u CTM), ali su se oni vratili 2005. godine da ponovo polažu pravo na svoju zemlju. Žene su preuzele vođstvo u organizovanju protiv iseljenja, kao i u inicijativi za povratak iseljenih i ponovnu izgradnju njihove zajednice. Stanovništvo kolonije se izvorno organizovalo kako bi ih prepoznale gradske vlasti, i kako bi obezbedili pristup javnim službama, ali posle nekoliko godina nasilja i zanemarivanja od strane države, i nakon nekoliko susreta sa aktivistima iz zapatističkih zajednica¹⁸ u Čijapasu, odlučili su da usmeri svoje snage ka sopstvenom održanju. Proglasili su svoje naselje

-
- 16 Tamaulipas, ili Slobodna i Suverena Država Tamaulipas (*Estado Libre y Soberano de Tamaulipas*), je jedna od trideset jedne meksičke države, koje, zajedno sa Meksikom Sitijem, čine 32 federalna entiteta Meksika. Nalazi se u severoistočnom Meksiku i sastoji se od četrdeset tri opštine. Glavni grad je Sijudad Viktoria. – Prim. prev.
  - 17 Ejido (šp. *ejido*) jeste imenica koja označava parče obradive zemlje, koju je zajednički obradivala neka lokalna zajednica, po sistemu podržanom od strane meksičkih vlasti, nalik nekoj vrsti zadružnog sistema. – Prim. prev.
  - 18 Zapatička vojska narodnog oslobođenja (Ejército Zapatista de Liberación Nacional, EZLN), čije pripadnike često nazivaju zapatistima, jeste levičarska revolucionarna politička i militantna grupa u Čijapasu, najjužnijoj državi Meksika. Zapatiči čine mahom pripadnici plemena Maja. Godine 1994. objavili su rat meksičkoj vlasti, vojnim, paravojnim i korporativnim upadima u Čijapasu. Ovaj sukob se poslednjih godina odvija u vidu građanskog otpora. – Prim. prev.

Blanka Navidad *Drugim pužem (El Otro Caracol)*,¹⁹ u čast saradnje sa zapatistima. Žene tamo i dalje igraju važne uloge u rukovodstvu, a stanovnici sprovode u delo projekte održive ekonomije, kao što su preuzimanje obližnjeg izvora vode i postavljanje česmi u nekoliko ulica, izgradnja male bolnice, solarnih peći i vetrogeneratora, kao i izgradnja zajedničkih voćnjaka, povrtnjaka i bašti u kojima gaje lekovito bilje.²⁰

Rozmari Henesi opisuje uticaj ženskog aktivizma na rodne odnose kao ‘rodna prilagođavanja’ – male promene koje se sprovode u posebnim lokalnim rodним uslovima:²¹

„Ova ‘prilagođavanja’ su postupci koji krše ili menjaju rodne norme u određenim svakodnevnim situacijama u kojima se muškarci i žene zatiču. Promene koje one sprovode ili izazivaju su neujednačene. Nisu osvojene posredstvom kampanja usredstvenih na rodna pitanja ili ženska prava. One su ostvarene

---

19 Godine 2003, zapatisti su rešili da, umesto da čekaju davno obećana naselja, sami postave svoje zajednice na čvrste temelje. Povezali su oko dve hiljade malenih sela pod njihovom kontrolom sa većim, centralnim selima poznatim pod nazivom *caracoles* (šp. *caracol* – puž). Osnovna ideja jeste razmena i koordinacija među selima da se šire spiralno (poput šara na puževoj kući), između središnjeg sela i ostalih povezanih sela. Svaki *caracol* ima svoj Komitet za dobro upravljanje (*Junta de Buen Gobierno*), a cela mreža deluje van nadzora zvaničnih meksičkih vlasti. Najpoznatiji i najprominentniji „puž“ je Oventik (*Oventik*). – Prim. prev.

20 Ovo podseća na borbu žena da izgrade i ponovo podignu zajednicu Raskršća (Crossroads community) u Južnoj Africi. Vidi: T. Kaplan, „Ludi za demokratijom“ (Temma Kaplan, *Crazy for Democracy*, New York: Routledge, 1996).

21 Rozmari Henesi, „Rodno prilagođavanje na zaboravljenim mestima – susreti sever-jug u Meksiku“ (‘Gender Adjustments in Forgotten Places: The North-South Encuentros in Mexico’, Works and Days, special issue on Invisible Battlegrounds: Feminist Resistance in the Global Age of War and Imperialism, 29(1-2), 2010).

saradnjom članica i članova zajednice u cilju zadovoljavanja osnovnih životnih potreba i težnji ka dostojanstvenom životu.“

Marta Oheda tumači ove promene u porodicama i zajednicama Nuevo Laredo ovako:

„CJM je svestan tereta patrijarhata koji ograničava domete ženskog aktivizma. Kada u našim zajednicama održavamo sastanke, organizujemo i jaslice za decu i uključujemo partnerke tih žena. Preuzimamo aktivnu ulogu, praveći radionice o rodnoj perspektivi koje razvijaju svest o rodnoj diskriminaciji i ženskom rukovođenju. Kada su žene osnažene iz svoje sopstvene perspektive, kao pojedinke, one postaju samopouzdanije i osećaju se sigurnije. One, takođe, bivaju i bolje govornice, sposobne da organizuju konferencije za štampu i postanu zaštitna lica pokreta. Povrh svega, one unose promene u svoje živote, prilagođavajući sebi kućne poslove i obaveze, nadahnjujući i obrazujući sledeću generaciju.“

CJM je napravio program pod nazivom „Stajati na obe noge“ (*Standing on Two Feet*), koji za cilj ima da ojača „obe noge“ političkog obrazovanja i resurse održivih zajedница u lokalnim nastojanjima da organizuje život „od fabrike do zajednice“. Program „Obe noge“ pokrenuo je susrete (*encuentros*) koji su približili članove zemljoradničkih i starosedelačkih zajednica iz Čijapasa, i radnike u makiladorama u Nuevo Laredu.²² Po-red stvaranja prostora za kritičko promišljanje o rodnim odnosima,

---

22 Henesi, „Rodno prilagođavanje na zaboravljenim mestima“ (‘Gender Adjustments in Forgotten Places’). Takođe vidi i poglavljje 7 u njenoj knjizi „Požari na granici“ (‘Fires on the Border’).

ovi sastanci su premostili i istorijsku podelu između starosedelaca sa juga Meksika i radništva u makiladrama na severu. Omogućili su da zajednice uče jedne od drugih o dugoj istoriji organizovanja.

CJM-ov Program osnaživanja radnika i radnika pruža mogućnost ženama da analiziraju rodne odnose u svojim domovima, organizacijama i zajednicama. Po Ohedi stoji sledeće:

„Organizatorke, uključene u program osnaživanja CJM, dovode u vezu sve oblike nasilja. One uče da koren problema ne leži samo u patrijarhatu, već i u kapitalističkom sistemu, koji iza kulisa stvara nasilje nad ženama, uključujući i nasilje počinjeno od strane organizovanog kriminala, što je, takođe, posledica neoliberalnog kapitalističkog režima. Žene iz kolonije Blanca Novidad u Nuevo Laredo, žene iz makiladora, starosedelice i seljanke iz Čijapasa, koje su učestvovale u ovim susretima, povezuju nasilje sa neregulisanim pravima na zemlju, nedostatkom pristojnih stambenih jedinica i poslova, kao i lošom zdravstvenom negom i obrazovanjem“.²³

Borba protiv nasilja nad ženama

Nasiljem protiv žena su se, takođe, bavile i seljanke, organizatorke u Putu seljaštva (*La Via Campesina*), međunarodnoj koaliciji seljaštva,

---

23 Za sličan pogled na ove odnose iz severnoameričke perspektive, vidi: „Podstakni! ‘Obojene’ žene protiv nasilja“ (Incite! Women of Color Against Violence, The Color of Violence, Boston: South End Press, 2006) i A. Smit, „Plen – Seksualno nasilje i genocid nad američkim Indijancima (Andrea Smith, Conquest: Sexual Violence and American Indian Genocide, Boston: South End Press, 2005).

poljoprivrednica i poljoprivrednika, radništva na poljoprivrednim gazdinstvima i starosedelačkih zemljoradničkih zajednica u raznim mestima i iz različitih kultura. Aktivistkinje u Putu nastoje da preoblikuju rodne odnose unutar svojih organizacija i zajednica. Na osnivanju, 1992. godine, Put je odslikavao patrijarhalne norme i političke stavove organizacija članica ove koalicije. Na primer, svi regionalni koordinatori izabrani na prvoj međunarodnoj konferenciji su bili muškarci. Prema Ester Vivas, formiranje Ženske komisije (*Women's Commission*) 1996. godine, otvorilo je prostor za žene – uključene u koaliciju *La Via Campesina* – da dovedu u pitanje patrijarhalne prakse i politike.²⁴ Iako organizacije specijalizovane za bavljenje ženskim pitanjima mogu postati oruđa kooptiranja i marginalizacije, to nije bio slučaj sa ovom koalicijom. Anet Dimare tvrdi da je ovo posledica (relativno) demokratskog rada ove koalicije.²⁵ To je možda tako zato što je početni teret organizovanja pao na pleća Južne Amerike, gde feminističke ideje imaju dugo prisustvo i istoriju.²⁶

Ženska komisija i posebne međunarodne konferencije aktivistkinja, koje je ona organizovala, imale su značajan uticaj na predstavljanje žena u Putu i organizacijama koje su članice koalicije. U oktobru 2008. godine

-
- 24 Ester Vivas, „Bez žena nema prehrambene samostalnosti“, dostupan na <http://www.internationalviewpoint.org> (‘Without Women There is No Food Sovereignty’, International Viewpoint, available at <http://www.internationalviewpoint.org>).
  - 25 Anet Aureli Desmarais, „Put seljanki – Globalizacija i snaga seljaka“ (Annette Aurélie Desmarais, *La Via Campesina: Globalization and the Power of Peasants*, London: Pluto Press, 2007, pp. 186-187).
  - 26 Prema Rozmari Henesi, pojavljivanje državnih formacija koje naginju ka socijalizmu, kao i organizovanje koje se odvija na lokalnom nivou u gradovima i selima u Venecueli, Boliviji, Ekvadoru i Paragvaju, otvaraju prostor za politiku koja de facto predstavlja socijalistički feminizam. Henesi, „Rodno prilagođavanje na zaboravljenim mestima“ (‘Gender Adjustments in Forgotten Places’).

La Via Campesina je ugostila Treću međunarodnu skupštinu žena. Skupština je odobrila pokretanje kampanje usmerene na sve oblike nasilja sa kojim se suočavaju žene u društvu (kako lično, tako i strukturno).²⁷

Rad na postizanju veće jednakosti među polovima nije lak. Uprkos formalnom postojanju jednakosti, žene se suočavaju sa preprekama prilikom putovanja ili kada prisustvuju sastancima i okupljanjima. Kako Anet Dimare primećuje:

„Mnoštvo je razloga zbog kojih žene ne učestvuju na toj ravni. Možda najvažniji jeste izdržljivost ideologija i kulturnih praksi, koje oblikuju nejednake odnose među polovima i rodnu nepravdu. Uključenje u reproduktivni i proizvodni rad, kao i rad u javnom interesu, ostavlja za posledicu da žene nemaju dovoljno vremena da uče o rukovođenju i praktikuju ga. To je dugotrajan i iscrpljujući rat protiv široko prihvaćenih shvatanja i, uprkos nekim konkretnim pobeđama, suočavamo se sa rovovskom borbom u našim organizacijama i sa zadatkom opšte društvene borbe“.²⁸

Žene su, takođe, stavljene u nepovoljnu poziciju ‘muškim’ načinom rukovođenja, koji nagrađuje harizmu, lakoću javnog govora i takmičarske rasprave.²⁹

---

27 Ester Vivas, „Bez žena, hrana nije osigurana“ (‘Without Women, No Food Security’, Against the Current, 157 (March/April), 2012).

28 Dimare, *La Via Campesina*, p. 282.

29 Suzan Dir ističe da su u pokretu Okupirajmo Čikago! žene koje su izbile na površinu kao vođe bile zadovoljne modelom rukovođenja, ali da su aktivistkinje mnogo češće preuzimale ulogu vođe na nivou radnih komiteta, gde su ove veštine bile mnogo manje važne.

La Via Campesina je uspostavila saveze sa raznim organizacijama i društvenim pokretima na međunarodnom, regionalnom i nacionalnom nivou. Jedan od najvažnijih je savez sa Svetskim ženskim maršom (*World March of Women – WMW*). Ester Vivas ističe da su, na Forumu za prehrambeni suverenitet (*Forum for Food Sovereignty*) – održanom u gradu Selangi u Maliju 2007. godine – vodeći međunarodni društveni pokreti –*La Via Campesina*, Svetski ženski marš, Svetski forum ribarskih naroda (*World Forum of Fisher Peoples*) i drugi – održali sastanak. Cilj je bio unapređenje strategija široke lepeze društvenih pokreta (poljoprivrednice i poljoprivrednici, ribarke i ribari, potrošačice i potrošači) kako bi se promovisala prehrambena samostalnost. Žene su, kao organizatorke i učesnice, bile glavni „katalizator“ sastanka, ističući da su kapitalistički i patrijarhalni sistem u najvećoj meri odgovorni za kršenje ženskih prava, ali i za uništavanje životne sredine.³⁰

Jedan od zanimljivih aspekata koalicije WMW i Puta jeste način na koji je tematizovanje problema nasilja nad ženama na kraju proizveo „alat za rastavljanje“ patrijarhalnih odnosa, prisutnih unutar raznih organizacija, zajednica i države. Iako su svojim politikama ukazivali i na problematiku ženske seksualnosti i reproduktivnih prava, patrijarhat i kapitalizam su se najčešće dovodili u vezu kroz pitanja porodičnog i seksualnog nasilja. U kontekstu takozvanih ‘propalih država’ – kao što je to slučaj sa delovima Meksika, gde je nasilje (bilo državno sankcionisano ili ne) sveprisutno i u porastu, ali i u sklopu kršenja zemljišnih prava i nemaštine, koja globalno remeti život na selu širom planete – ima smisla dovesti u vezu kršenje prava sa nasiljem (*violation and violence*).

---

30 Vivas, „Bez žena nema prehrambene samostalnosti“ (‘Without Women There is No Food Sovereignty’).

Možemo se ipak zapitati da li su kampanje, čiji je cilj prestanak porodičnog i seksualnog nasilja, zaista usklađenije sa 'reformismom' patrijarhalnih rodnim odnosima i, prema tome, jesu li zaista privlačnija početna tačka za delovanje aktivistkinja. Svakako smo svedočili – makar u SAD – delimičnom preobražaju konzervativnih politika, kada su desno političko krilo i feminizam koji zastupa 'red i zakon' (*law and order*) našli zajednički jezik. Imamo primer u slučajevima poput obaveznog hapšenja usled porodičnog nasilja, i rastičke politike 'spasavanja'³¹ međunarodnih mreža za iskorenjivanje seksualnog ropstva.³² Ovakva politika odražava uspeh tri decenije feminističkog delovanja protiv porodičnog i seksualnog nasilja, ali pokazuje i njegovo „preotimanje“ od strane konzervativaca, koji su suprotstavljanje porodičnom i seksualnom nasilju ranije videli kao pretnju muškoj moći, isto tako veliku kao što su abortus ili lezbejska prava. U međuvremenu, desnica nastavlja da hrani svoj pokret i puni svoju kasu uz pomoć politika protiv abortusa i gej prava.

U poređenju sa kampanjama protiv nasilja, kampanje za seksualna i reproduktivna prava svuda nailaze na mnogo žešći otpor, koji temeljnu podršku nalazi u verskim fundamentalističkim političkim organizacijama. Val Mogadam ističe da su u mnogim međunarodnim feminističkim organizacijama – iako bi njihove članice volele da se bave ženskim seksualnim i reproduktivnim pravima – morali da stave ova pitanja u zapećak, jer su zaključili da nasilje

---

31 Misli se na trend da borba protiv seksualnog trafickinga i prostitucije na kraju rezultuje deportacijom imigrantkinja koje su uključene u ove aktivnosti. – Prim. prev.

32 Na temu feminizma koji zastupa 'zakon i red', videti: Dž. Haken, „Priče o preživljavanju – Klasa, Rasa i porodično nasilje“ (Jan Haaken, 'Stories of Survival: Class, Race, and Domestic Violence', in The Socialist Feminist Project, ed., Nancy Holmstrom, New York: Monthly Review Press, 2002).

nad ženama ima moć da privuče pažnju javnosti. Na primer, unutar WMW, abortus i gej prava su napušteni, kako bi se žene različitog kulturnog porekla ujedinile oko zajedničke agende protiv patrijarhata, nasilja nad ženama i neoliberalnog kapitalizma.

U Maroku, feminističke grupe su nedavno formirale koaliciju sa grupama i asocijacijama advokata i lekara za ljudska prava, kako bi se izmenio kazneni zakon, uključujući i dekriminalizaciju abortusa. Iako znaju da je pravo na abortus ključno pitanje za pripadnice radničke klase, jer njegova kriminalizacija najteže pada siromašnim ženama, organizacije za ženska prava povukle su se i dopustile lekarima i zagovornicima zdravstvene zaštite da javno zastupaju pravo na abortus u ime ženskog zdravlja i dostojanstva. S druge strane, ženske grupe su bile glasne i vidljive na protestima, koji su usledili nakon samoubistva Amine Filali, siromašne mlade žene iz malog mesta, koja je morala da se uda za svog silovatelja, a potom i trpi dodatno zlostavljanje. Zato što takvi napadi najčešće zadese siromašne žene, kampanja povodom slučaja Amine Filali predstavlja dobar primer međuklasne solidarnosti, i osobenost je aktivizma za ženska prava u zemljama Magreba.

Očigledno, jedan od izazova za socijalističko-feminističke strategije je i dovođenje u vezu zahteva za žensko seksualno samoodređenje (čemu vodi pravo na abortus i LGBT prava) sa politikom zasnovanom na klasi, u kontekstu ekonomskih i socijalnih prava koja podstiču organizovanje žena. Ovo predstavlja izazov prilikom stvaranja međuklasnih saveza žena, ženskih pokreta koji odražavaju i predstavljaju glasove, svakodnevne brige, ciljeve i svetonazole pripadnica radničke klase, kao što je izazov i uvođenje pitanja seksualnog samoopredeljenja u rodno mešovite organizacije i pokrete.³³

---

33 Za jasno predstavljen ovaj stav, vidi: A. Holibau, „Seksualnost, rad i novi sindi-

Kako su politike identiteta postepeno bivale sve manje povezane sa klasnom politikom, a dominantni oblici organizovanja i organizacije za gej prava se usmerili na homonormativne strategije, kako bi ta prava bila prihvaćena, Rormari Henesi tvrdi da se u SAD verovatnoća za seksualno oslobođenje zasnovano na klasi dramatično smanjila. Homonormativna politika daje veći legitimitet gej i lezbejskim identitetima, nasuprot onih identiteta čije rodno odstupanje ne uspeva da zadobije uvažavanje (*respectability*) srednje klase. U Meksiku se događa nešto slično. Uprave koriste homofobiju da potkopaju organizatorke i organizatore, i kao izgovor za otpuštanje lezbejki i gejeva. Organizovanje u makiladorama se u nekim trenucima sappleo o homofobiju. Radionice na temu roda i osnaživanja mogle bi uključiti više rasprava na temu seksualne politike, jer stavljanje na stub srama zbog seksualnosti može da podrije organizacione napore i veoma je moćno oružje u rukama rukovodstva.³⁴

Komentarišući teškoće uvođenja politike seksualnog samodređenja i seksualnih prava u *grassroots* pokrete ili TFN, Nihil Aziz (Nikhil Aziz), izvršni direktor organizacije Međunarodni *grassroot* (partner *La Via Campesina*), ističe da su aktivisti WMW i Asocijacije za žene u razvoju ili naklonjeni kviru ili i sami kvir.

---

kalizam” (Amber Hollibaugh, ‘Sexuality, Labor, and the New Trade Unionism’, *My Dangerous Desires: A Queer Girl Dreaming her Way Home*, Durham: Duke University Press, 2000).

34 Vidi Henesi, poglavlja 4 i 5 u knjizi „Požari na granici“. Takođe vidi i njenu „Vrednost druge kože“ (“The Value of a Second Skin”, in Diane Richardson, Janice McLaughlin and Mark Casey, eds., *Intersections in Feminist and Queer Theory: Sexualities, Cultures and Identities*, Basingstoke, UK: Palgrave, 2006), kao i njen „Kvir povratak reprodukciji – seks, rad, potreba“ (“Returning to Reproduction Queerly: Sex, Labor, Need”, *Rethinking Marxism*, 18(3), 2006).

„U svim našim pokretima, moramo imati stalno obrazovanje, podizanje svesti, kao što moramo i razgovarati o pitanjima poput ovog. *La Via Campesina* je nekada bila prilično daleko od toga gde je danas kada je u pitanju nasilje nad ženama i, nadam se da, u pogledu rodne pravde i ravnopravnosti, u budućnosti neće uvek biti gde je danas, već će napredovati.“ Val Mogadam, takođe, smatra da strateški kompromisi napravljeni na formalnoj ravni ne sprečavaju aktiviste da se organizuju u neformalne mreže, razmenjuju kontakte itd.

Suzan Dir, aktivistkinja organizacije Okupirajmo Čikago, tvrdi da su ovi bazični i neformalni kontakti ključni preduslovi za izgradnju socijalističko-feminističkih organizacija. Iako Čikago ima bogatu tradiciju borbe crnih feministkinja za reproduktivna prava – abortus i LGBT prava su osporavana u mnogim ne-belim zajednicama. Suzan se slaže da je obrazovanje unutar pokreta ključno, ali ona vidi solidarnost kao najbolju strategiju da se promeni kako aktivistkinje i aktivisti misle i šta osećaju u vezi sa seksualnim samoodređenjem. „Kada pripadnici LGBT populacije u pokretu Okupirajmo! pruže podršku zajedničkoj borbi po drugim pitanjima, obe strane mnogo nauče. Ako je osoba koja ti čuva leđa kvir, sam čin solidarnosti ima moć da prevaziđe sve razlike.“

Međunarodne feminističke mreže

Po mišljenju Val Mogadam:

„Poslednjih godina, međunarodne feminističke mreže doprinele su temeljnim analizama neoliberalnog kapitalizma, modela donošenja ekonomskih odluka i kapitalističkih ‘premuževnosti’

(*hyper-masculinities*) koje su stvorile sadašnju krizu. Ove analize pozivaju na novi način razmišljanja i nove politike zasnovane na oživljavanju države blagostanja i prepoznavanju vrednosti ekonomije brige o drugima. TFN su igrale važnu ulogu u promeni svesti i izgradnji organizacija koje se bave ženskim/feminističkim pitanjima. Kao aktivni učesnice i učesnici u Svetskim društvenim forumima, bili su odgovorni za bolje prihvatanje ženskih pitanja/zahteva unutar WSF. Većinu najistaknutijih formalnih mreža čine poslovne žene, pripadnice srednje klase.³⁵ Svetski ženski marš je sačinjen od mešovitih grupa čije članice pripadaju različitim klasama, pa uključuje i gradske i seoske ženske grupe.“

Za CJM se može reći da je doista međunarodna mreža sa dubokim vezama među feministkinjama i gradskim i seoskim meksičkim *grassroots* organizacijama.

Mogadam primećuje da se „odsustvo žena iz radničke klase (iz najviđenijih TFN) može smatrati manjkavošću i odrazom postojećih klasnih podela. S druge strane, prisustvo visoko obrazovanih žena u TFN, onih koje mogu da kritikuju ekonomske politike, strukture vlasti, bezbednosne aranžmane³⁶ i zakone iz domena po-

---

35 Neke od istaknutijih grupa su: Žene u razvoju (Women in Development), Razvojne alternative sa ženama za novo doba (Development Alternatives with Women for a New Era), Žene koje žive po muslimanskim zakonima (Women Living Under Muslim Laws), Žensko partnerstvo u učenju za prava, razvoj i mir (Women's Learning Partnership for Rights, Development and Peace) i Ženska međunarodna liga za mir i slobodu (Women's international League for Peace and Freedom).

36 Bezbednosni aranžmani (security arrangements) obuhvataju procese, infrastrukture i imovinu preduzeća. Kompanije ih koriste kako bi zaštitiše svoje zaposlene i imovinu. Ovakvi aranžmani mogu biti posebno važni za industrije koje svoje

rodičnog prava, ali i da daju dobre alternativne predloge, svakako je prednost. To što je većina aktivistkinja u TFN iz srednje klase, ne znači da problemi žena iz radničke klase nisu u programu TFN.“

Mogadam ističe da mnoge osnivačice grupa za ženska prava u zemljama Magreba i TFN pripadaju levici, uključujući socijalističke i komunističke organizacije, i imaju dugu istoriju saradnje unutar koalicija koje zahtevaju društvena i ekonomска prava.

Ovo se posebno odnosi na severnoafrički Kolektiv 95 – Jednakost Magreba (*Collectif 95 Maghreb Egalité*). Iako poreklom pripadaju višoj srednjoj klasi, Mogadam ističe da su „njihovi zahtevi da se zakonski gone oni koji seksualno uznemiravaju, rezultat brige oko nevolja žena koje rade u fabrikama ili na slabo plaćenim poslovima“. Kao rezultat rasta nezaposlenosti, sve veće razlike u prihodima i vrtoglavog rasta troškova života, feminističke grupe u Alžиру i Tunisu su se udružile sa glavnom sindikalnom organizacijom u svojoj zemlji, kao i sa progresivnim grupama. To su učinile kako bi upražnjavale ono što Mogadam zove politikom ‘socijalnog feminism’³⁷, i kako bi progurale zahtev za ono što je u suštini ‘demokratska, ženama naklonjena država blagostanja’.³⁷

Još jedan primer: u SAD, Kolektiv sestrinske pesme (*Sister Song Collective*) – organizacija koja spaja osamdeset nacionalnih, regionalnih i lokalnih projekata ne-belih žena, koji se bave reproduktiv-

---

proizvodne pogone imaju u društveno-politički nestabilnim ili udaljenim oblastima, poput rudarske industrije i poljoprivrede ili, pak, preduzeća koja zaposlenima pružaju smeštaj. – Prim. prev.

37 Za oštroumn analizu i studiju slučaja odnosa između međunarodnih feminističkih mreža i lokalnog organizovanja koje uključuje žene radnice, vidi: Ketrin Sameh „Potpis, prava, mreže – Iranski feminism u transnacionalnoj sferi“, doktorska disertacija (Catherine Sameh, ‘Signatures, Rights, Networks: Iranian Feminism in the Transnational Sphere’, Doctoral Dissertation, Rutgers, 2012).

nim pravima – ima veliku snagu koja preispituje i, u izvesnoj meri, menja mejnstrim organizacije koje se zalažu za pravo na izbor. Sestrinska pesma insistira na tome da pravo na reproduktivni izbor obuhvati i pravo na potomstvo i pravo da se ono podiže bezbedno, zdravo i dostojanstveno – pravo koje je uskraćeno mnogim pri-padnicama radničke klase, a posebno ne-belim radnicama. Socijalističke feministkinje, pod uticajem ne-belih žena koje se organizuju za pravo na jaslice, kontracepciju i abortus, a protiv zloupotrebe sterilizacije, pomogle su da se sedamdestih godina 20. veka razvije objedinjujući termin ‘reproduktivna prava’ i da se razvije Nacionalna mreža za reproduktivna prava (*Reproductive Rights National Network* – R2N2).³⁸

Socijalističko-feminističke intervencije: od „arapskog proleća“ do pokreta Ogorčenih i Okupirajmo

Samoorganizovanje tokom „arapskog proleća“ – a zatim i u pokre-tima Ogorčenih i Okupirajmo, nastalih u Evropi i Severnoj Ameri-ci – jedan je od događaja koji u sudaru sa trenutnom krizom uliva-ju najviše nade. Prema rečima Rozmari Henesi: „Devedeset devet

---

38 Kolektiv sestrinske pesme, „Šta je reproduktivna pravda?“, dostupan na <http://www.sistersong.net> (Sister Song Collective, ‘What is Reproductive Justice?’, <http://www.sistersong.net>). Takođe, vidi i: Dž. Silimen, M.G. Frajd, L. Ros, E. Gutijerez, ur., „Nepodeljena prava – Obojene žene se organizuju za reproduktivnu pravdu“ (Jael Silliman, Marlene Gerber Fried, Loretta Ross and Elena Gutiérrez, eds., *Undivided Rights: Women of Color Organize for Reproductive Justice*, Boston: South End Press, 2004) i M.G. Frajd, „Od abortusa do reproduktivne pravde“ (Marlene Gerber Fried, ed., *From Abortion to Reproductive Freedom*, Boston: South End Press, 1990).

procenata diskursa predstavlja preispitivanje politike SAD, tako što se usredsređuje na klasu, na način kakav nije viđen decenijama“. Ona, međutim, pita:

„Kada ženska pitanja izbiju na površinu ovog pokreta, kako će ona biti povezana sa klasom, analitički ili politički? Tokom šezdesetih i sedamdesetih godina 20. veka, socijalističke feministkinje nastojale su da teorijski povežu odnos ženskog položaja u svetu sa kapitalizmom i klasom. Ali, ove ideje su skrajnute u akademskom feminizmu i u feminističkom aktivizmu.“

S druge strane, ne-bele žene su, kroz sopstveno bavljenje teorijom, uvele u feminističku političku misao ideju preseka (*intersection*) između rase, klase, roda, nacionalnosti i sposobnosti. Ta je misao stvarno dobila na snazi, bar u nekim delovima akademske javnosti, i u nekim radikalnijim projektima organizacije koji se temelje na zajednici.³⁹ Povezivanje ovako uvedenog pojma interseksionalnosti sa marksističkim feminističkim okvirom predstavlja teorijski izazov. Strateški izazov predstavlja stvarna primena političkog diskursa i organizovanje

---

39 Za primere interseksionalne analize i aktivizma, vidi: Dž.N. DeFilipis, L. Dugan, K. Farou i R. Kim, ur., „Naučnica i feministkinja onlajn – nova kvir agenda“ (Joseph N. DeFilippis, Lisa Duggan, Kenyon Farrow and Richard Kim, eds., Scholar & Feminist Online: A New Queer Agenda, 10(1-2), 2011-12). Za primere ranih rasprava o kapitalizmu i patrijarhatu, vidi: L. Sardžent, ur., „Žene i revolucija“, Z. Ejzenštajn, „Kapitalistički patrijarhat i slučaj socijalističkog feminizma“ i R. Henesi i K. Ingram, ur., „Materijalistički feminism – Zbornik na temu klase, razlike i ženskih života“ (Lydia Sargent, ed., Women and Revolution, Boston: South End Press, 1981; Zillah Eisenstein, Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist-Feminism, New York: Monthly Review Press, 1979; and Rosemary Hennessy and Chrys Ingraham, eds., Materialist Feminism: A Reader in Class, Difference, and Women's Lives, New York: Routledge, 1997)

praktičnog delovanja koje nije samo interseksionalno, već se kreće i u pravcu kritike kapitalizma i nužnosti alternative.⁴⁰ Možda ipak treba krenuti redom: uvesti interseksionalno gledište u ovaj buran pokret, koji je nedavno pokrenuo na hiljade ljudi. Kako obe, i Žizellda Gutijerez i Suzan Dir, ističu iz svog iskustva u radu na pokretima Okupirajmo Hjuston i Okupirajmo Čikago – postoji volja da se čuje druga strana i postoji zanimanje za učenje, što je stvorilo prilike da socijalističke feministkinje utiču na druge aktiviste i aktivistkinje.

Ester Vivas nalazi da isto važi i za kampove pokreta Ogorčenih:

„Pitanja poput feminizma, zaštite čovekove okoline, prava imigranata i tako dalje, zapostavljena su pre svega kao pitanja, a potom i u analizi ekonomске i socijalne krize i njenih rešenja. Feminizam se sukobio sa predrasudama i nerazumevanjem velikog dela onih koji su izašli na trgove. Aktivistkinje su se okupile da pruže rodnu perspektivu i u učenju i u praksi pokreta Ogorčenih: „Revolucija će biti feministička ili je neće biti“.

Ova nastojanja imala su promenljiv uspeh. Nejasno je da li će izborene dobiti potrajati ili ne, ako feministkinje smanje svoje prisustvo, rad i angažovanje, kao reakciju na uskraćenost i teškoće sa kojima se suočavaju. Naravno, Vivas naglašava: „Izazov da feminističko učenje i praksa postanu u velikoj meri prisutni unutar pokreta Ogorčenih predstavlja odraz poteškoća sa njegovim ‘umetanjem’ u sve društvene pokrete. Pokret M15⁴¹ nije izuzetak“.

---

40 Za jedan pristup, vidi: Džoana Brener, „Interseksionalnost iz marksističke perspektive“ (Intersectionality from a Marxist Perspective, in *Women and the Politics of Class*, New York: Monthly Review Press, 2000).

41 M15 je španski pokret protiv mera štednje, koji je demonstracijama započeo

Socijalističke feministkinje u pokretu Okupirajmo složile su se sa Vivas da je važno isticati vrednost samoorganizovanja i zasebnog organizovanja potlačenih grupa unutar šireg pokreta radničke klase, a ne samo braniti pravo na njih. Napori žena i ne-belih da se stvore odvojeni prostori za organizovanje ili komiteti unutar pokreta Okupirajmo, često su nailazili na otpor, posebno većine, nedavno priključenih ljudi, koji takve ideje skoro uvek isprva smatraju pretećim. Pored emotivne reakcije, često se javlja i pogrešno shvatanje da su politike 'identiteta' suprotstavljene politikama 'klase'. Socijalističke feministkinje tvrde da samoorganizovanje u stvari pruža osnovu za prevazilaženje podela unutar radničke klase.⁴²

U Čikagu su se dva pokreta, Okupirajmo El Bario i Okupirajmo svoj kraj, ujedinili oko problema sa kojima se suočavaju zajednice ljudi poreklom iz Latinske Amerike i Afrike. Pokret Okupirajmo svoj kraj je pokrenuo akciju protiv policijske brutalnosti, i zatražio od drugih delova pokreta Okupirajmo da se solidarišu, a pokret Okupirajmo El Bario predstavljao je prostor za uključenje imigrantskih zajednica u pokret Okupirajmo. Suzan Dir tvrdi da je samo postojanje ovih odvojenih prostora puno pomoglo da se borba protiv rasizma i za prava imigranata ne izgubi unutar šire poruke pokreta Okupirajmo, koja se ticala odvajanja krupnog kapitala od politike, i protivila otpuštanjima u javnom sektoru.

Obrazovanje unutar pokreta Okupirajmo Čikago bilo je veoma važno. Na primer, tokom prvih dana pokreta, neki aktivisti i aktivistkinje, uhapšeni prilikom pokušaja da odbrane kamp, vratili su

---

svoje delovanje 15. 5. 2011. – Prim. prev.

42 Džoana Brener i Nensi Holmstrom, „Žensko samoorganizovanje – Teorija i strategija“ ('Women's Self-Organization: Theory and Strategy', Monthly Review, 34(11), 1983).

se na plenum ogorčeni što ih je policija tretirala kao ‘kriminalce’. Kao odgovor na to, organizovane su radionice o rasizmu unutar zatvorsko-industrijskog kompleksa, menjujući mišljenja mnogih aktivista pokreta Okupirajmo Čikago.

Kao što je to bio slučaj i u mnogim drugim gradovima SAD, pokret Okupirajmo Čikago „uvučen“ je u lokalne borbe malih zajednica protiv mera štednje. Mnoge od njih predvođene su ženama, često ne-belim, i one su „otvorile vrata“ interseksionalnoj politici. Na primer, roditelji, uglavnom žene poreklom iz Latinske Amerike, organizovali su protest protiv plana gradskih vlasti da zatvore njihovu školu.⁴³ Suzan Dir objašnjava:

„Sarađivali su sa pokretom Okupirajmo. Kada su aktivisti Okupirajmo došli u školu, za te ljude tamo bilo je veoma važno da pregovaraju o odnosu između roditelja i pokreta Okupirajmo, a posebno da prenesu aktivistkinjama i aktivistima pokreta koliko je važno da se poštuje vođstvo roditelja. Zato smo razgovarali o tome kako je ne-belim ženama grad već oduzeo moć putem političkog i ekonomskog sistema, a kako je naša uloga saveznika da ohrabrimo njihovo osnaživanje, njihovo samoorganizovanje, a ne da im oduzmemosmo moć ‘preuzimanjem’ događaja.“

Suzan kaže da ovaj dijalog ‘na terenu i u trenu’ ponekad nalikuje hodanju po žici. „Postaje napeto kada ljudi iz pokreta Okupirajmo želete da promene poruku da glasi ‘zauzmimo javni prostor’ ili ‘jebes

---

43 Hauard Rajan, „Okupacija Čikaga dovodi u pitanje agendu korporativne škole“ (Howard Ryan, ‘Chicago Occupation Challenges Corporate School Agenda’, Labor Notes, 22 February 2012, available at <http://www.labornotes.org>).

policiju' umesto 'spasimo našu školu'.“ Drugi prostor za socijalističko-feminističko organizovanje su koalicije radničkih zajednica okupljene oko otpuštanja u javnom sektoru. Nesrazmerno veliki broj ljudi koji će ostati bez posla jesu ne-beli, opet mahom žene. One se okreću svojoj zajednici u potrazi za podrškom, kao, na primer, u Čikagu, gde su žene vođe i aktivistkinje u koaliciji za odbranu bolnica za mentalno zdravlje.“

Širom Okupirajmo kampova, uspeh pokušaja da se spoje antirasistička i feministička borba, da se organizuju zasebni prostori za žene i da se pokrenu raznolike grupe i grade šire veze solidarnosti, varirao je u velikoj meri u skladu sa gradskim političkim kontekstom. Jedan od ključnih faktora bio je da li je grad imao istoriju antirasističkog i feminističkog organizovanja, jaku 'naprednu' političku kulturu i postojeće *grassroots* organizacije koje se bave antirasističkim i feminističkim pitanjima. U tom pogledu, Okupirajmo Čikago, Njujork i Hjuston, došli su do mnogobrojnih otkrovenja. U Hjustonu, kao odgovor na seksualno uznemiravanje u kampu i raspoređivanje žena na tradicionalne 'ženske poslove' (kuvanje, čišćenje i druge pomoćne uloge), aktivistkinje su sazvale sastanak u 'sigurnom prostoru' i na njega pozvale sve one koji se identifikuju kao žene, što je napravilo pomenjnu. U Njujorku, ne-beli aktivisti i aktivistkinje sporili su se sa tezama iz uvodne reči pokreta Okupirajmo Volstrit, što je izazvalo otpor, ali je na kraju saradnja ipak postignuta.⁴⁴ U Čikagu je Komitet za rodnu jednakost zatražio i dobio podršku pokreta Okupirajno. Žizelda Gutijerez, socijalističko-feministička aktivistkinja u pokretu Okupirajmo Hjuston, prokomentarisala je da „u gradovima kao što

---

44 Manisa MekKliv Maharaval, „Toliko stvarno da боли – Izgradnja nove republike“ (Manissa McCleave Maharawal, 'So Real it Hurts: Building a New Republic', Occupy Wall Street Journal, 23 October 2011, available at <http://occupiedmedia.us>).

su Čikago i Njujork, u novijoj istoriji postoje primeri radikalnog organizovanja raznovrsnih zajednica, među kojima je i kvir zajednica. Prema tome, tamo ima više ljudi s iskustvom u vezi sa politikama saradnje, kao i rada sa potlačenim grupacijama: crnačkim zajednicama, organizacijama južnoameričkih doseljenika i doseljenica, kvir omladine i tako dalje“.

Val Mogadam donosi sličan zaključak o političkom kontekstu na nacionalnom nivou u pogledu prisustva feminizma tokom „arapskog proleća“. Poredeći Tunis i Egipat, ona kaže:

„Kada je postalo jasno da će tunižanska demokratizacija privati i islamskiće grupe u političko polje, grupe za ženska prava i mlade žene organizovale su proteste kako bi zatražile da važeći, liberalni porodični zakon ne bude promenjen, kao i da zagovornice ženskih prava budu uključene u nova prelazna tela, zadužena za donošenje važnih odluka. Zahtevi su im ispunjeni. S druge strane, to se nije dogodilo u Egiptu, drugoj zemlji ‘arapskog proleća’, koja ima mnogo konzervativniju kulturu i mnogo lošije organizovan i koordiniran ženski pokret.“

Pa ipak, tunižanske feministkinje i druge napredne snage, zabrinute su zbog uspona salafista, koji traže pokrivanje žena u javnosti, zabranu alkohola i ukidanje važećeg porodičnog zakona. Lokalne feministkinje su, takođe, zabrinute da najveća islamska partija An-Nahda, neće biti u stanju da se suprotstavi salafistima punim novostečenog samopouzdanja. Koalicija naprednih partija, uključujući i onu predvođenu ženom, Majom Jribi, osnovana je početkom maja 2012. godine, kako bi se suprotstavila ovakvim kretanjima na političkoj sceni, ali i kako bi postavila barikade u borbi protiv

povratka neoliberalnih ekonomskih politika. Ostaje da se vidi hoće li ova koalicija, glavni sindikat (UGTT) i feminističke grupe biti sposobni da se ujedine oko programa socijalne države, zasnovane na pravima žena i radništva, kao i na socioekonomskom razvoju, te da li će uspeti da okupe Tunižanke i Tunižane oko ovog programa.

Zaključak

Pokušale smo da pokažemo da socijalističko-feministička teorija i praksa nude alternativu održavanju postojećeg stanja levice i glavnih odbrambenih organizacija radničke klase: sindikata, socijalnih pokreta, organizacija i političkih partija. Posvećenost socijalističkih feministkinja samoorganizovanju podržava organizacione strukture koje su nehijerarhijske i demokratske, a samim tim i inkluzivnije. Pažnja posvećena interseksionalnosti, koja jeste nit-vodilja za program i politički diskurs (vidljiv u zahtevima koje pokret postavlja i jeziku koji koristimo da podupremo te zahteve), otvara prostor na kojem se duboke društvene podele mogu prevazići, a ne samo iznova proizvoditi. Razumevanje veza između radnog mesta, domaćinstva i zajednice vodi ka učinkovitim oblicima organizovanja i ka dodatnim mogućnostima za stvaranje koalicione politike, povezivanjem onoga što se često smatra veoma različitim i čak potpuno odvojenim pitanjima i borbama. Socijalističko-feminističke zamisli rukovodstva i njegovog razvoja osnažuju aktivističke delatnosti usmerene ka uključivanju šire zajednice u demokratski proces donošenja odluka. Priznanje da su afekti, osećanja i seksualnost uvek prisutni i da oblikuju društvene odnose, ohrabruje samokritiku aktivistkinja, saosećajnost i poštovanje za različite vidove postojanja-u-svetu.

Legitimacija neoliberalizma i politike štednje zasniva se na duboko ukorenjenim patrijarhalnim idejama, kao i ideji belačke nadmoći kada je reč o tržištu i državi. Socijalističke feministkinje u teoriji i praksi osporavaju dihotomije oko kojih se ove ideje vrte. Ključna podela postoji između (muške) ‘nezavisnosti’ i (ženske) ‘zavisnosti’, kao i na nju „ocrtanu“ podelu između ‘dostojnih’ i ‘nedostojnih’, dobitnika i gubitnika političkih, ekonomskih i društvenih prava na osnovu posedovanja državljanstva, uključujući i prava na stalne prihode i sigurnu starost. Žene iz radničke klase, ne-beli radnici, starosedeoci, imigranti, stanovnici nekadašnjih kolonija, oni u neskladu sa rodnim normama – svi oni, ali i mnogi ‘drugi’ – pripadaju niši nedostojnih.

Budući da globalni kapitalizam primorava radne ljude na međusobno nadmetanje, stare podele se iznova proizvode, a nove se stvaraju, umnožavajući ‘Druge’. Međutim, od Kaira do Atine i od Njujorka do Nuevo Lareda, srećemo ljude koji uzvraćaju udarac izrabljivanju, tiraniji, rasizmu, verskom fundamentalizmu, bez obzira da li je hrišćanski, jevrejski ili muslimanski, kao i nasilju, individualnom i strukturnom. Strateško pitanje koje se postavlja ovim pokretima glasi: da li će se ponovo organizovati u obliku i za potrebe ostvarivanja ciljeva koje ‘druge’ stavlja u zapećak, ili će pronaći novi put ka napretku? Strateško pitanje koje se postavlja levici glasi: hoće li se socijalističko-feministički stavovi konačno naći u središtu njene politike?

Apstrakti

Cinzia Arruzza

Functionalist, Determinist, Reductionist: Social Reproduction Feminism and its Critics

ABSTRACT: The notion of social reproduction articulated by Marxist feminists within a unitary theory of gender oppression and capitalism has been accused in the past of being either functionalist or economic and biological determinist. These accusations were based on a fundamental misunderstanding of the Marxist notions of production and reproduction and on a reified understanding of what a capitalist society is. Moreover, often those who have criticized the Marxist feminist understanding of social reproduction have not been able to offer a solid alternative and have ended up in even greater theoretical impasses, particularly exemplified by dual and triple systems theories. On the contrary, the notion of social reproduction has the potential to avoid these impasses, while at the same time suggesting a non-reductionist account of the capitalist mode of production: one in which capital is not seen as the subject of a strictly “economic” process.

First published in: *Science & Society*, Vol. 80, No. 1, 2016.
www.scienceandsociety.com

Johanna Brenner
Nancy Holmstrom

Socialist-feminist strategy today

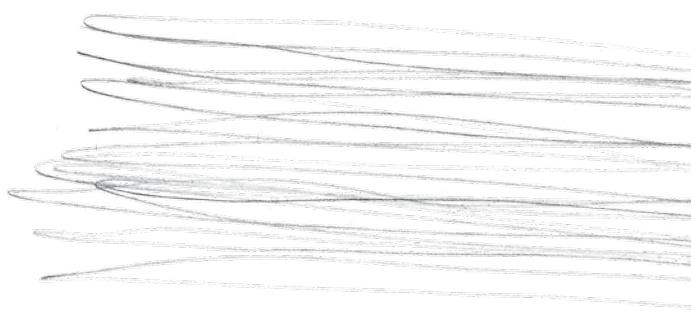
ABSTRACT: Women have entered the global political stage in an astonishing array of movements. Sparked by the current capitalist war on the working class as well as the ongoing struggle around patriarchal relations, these movements provide an important arena for socialist-feminist politics. Today, unlike the past, feminist ideas are part of many anti-capitalist movements, although bringing those ideas to the centre of anti-capitalist politics is still an uphill struggle. In this essay we discuss how socialist feminist activists are shaping demands and campaigns, how they organize on the ground, how they build the leadership of working-class, indigenous and rural women, how they work within mixed gender groups and movements.

In order to do justice to the diversity of socialist-feminist strategies, we posed a set of questions to socialist-feminist scholars and activists engaged in different struggles. This essay is based on their insights. As a group, they are diverse in terms of age and political generation, social location and nationality. Susan Dirr and Giselda Gutierrez are activists in the Occupy movement in Chicago and Houston, respectively, and Esther Vivas is an activist in Spain's Indignado movement, as well as a journalist and sociologist. Martha Ojeda, a former maquiladora worker, has been Executive Director of the Coalition for Justice in the Maquiladoras since 1996. Rosemary Hennessy, a theorist of Marxism and sexuality, also writes on gender and labour struggles in northern Mexico. Eleni Varikas is a political theorist based in Paris and connected to researchers and

activists in Greece. Valentine Moghadam is an expert on women in the Middle East and on Transnational Feminist Networks (TFNs) that provide crucial support and solidarity in struggles against capitalism and patriarchy worldwide. With their collaboration, we have drawn a picture of socialist-feminist strategy that leaps from place to place and hardly presents a comprehensive view. Still, these instances of struggle reveal key aspects of contemporary socialist-feminist organizing.

First published in: *Socialist Register : The Question of Strategy*, Vol. 49, 2013.

www.socialistregister.com
www.merlinpress.co.uk

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20.

—

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

305-055.2

141.7/.8

АРУЦА, Ђинција

Feminizam : teorija i praksa / Ћинција Аруца, Дžоана Брнер и Ненси Холмстром ; [prevod
Душан Малјковић]. - Београд : Центар за политичке еманципације, 2017 (Београд : Пекограф).
- 80 str. ; 20 cm. - (Едикција студије социјализма)

Тираž 1.000. - Bibliografija uz prvi rad. - Summaries. - Садрžaj: Funkcionalizam,
determinizam, redukcionizam: feminističko shvatanje društvene reprodukcije i njegova
kritika / Ћинција Аруца. Савремене социјалистичкофеминистичке стратегије / Дžоана Брнер и
Ненси Холмстром.

ISBN 978-86-920813-4-7

1. Брнер, Ђоана [аутор] 2. Холмстром, Ненси [аутор]

а) Феминизам - Друштво б) Социјализам

COBISS.SR-ID 256550668

